

İslami İlimler Dergisi

The Journal of Islamic Sciences

مجلة العلوم الإسلامية

EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE KADIN ALGISI

THE CONCEPTION OF "WOMAN" IN EVLIYA CELEBI'S TRAVEL BOOK

Nurettin GEMİCİ

Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları / İslam Tarihi;
ORCID ID: 0000-0002-6377-8341, e-mail: ngemici@istanbul.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Dili / Article Language: Türkçe / Turkish

Geliş Tarihi / Received: 10 Ağustos 2023 / 10 August 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 20 Ekim 2023 / 20 October 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Güz 2023 / Autumn 2023

Cilt / Volume: 18, **Sayı / Issue:** 2

Plagiarism / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/pub/islamiilimler>

Öz

Çalışma, Evliya Çelebi'nin 1630-1683 tarihleri arasında yapmış olduğu seyahatleri esnasında karşılaştığı kadınlar ve bu bağlamda gelişen olaylara yönelik değerlendirmelerini ele almaktadır. Osmanlı tarihinin özelde XVII. yüzyılına hasredilmekle birlikte, öncesi hakkında da bazı bilgileri havi tespitler üç kitada hükümran bir devletin şemsiyesi altında yaşayan Müslüman ve gayrimüslim kadınları kapsamaktadır. Evliya Çelebi'nin kadınlara ilişkin gözlemleri sadece İslami bakış açısıyla şekillenmemiş olup; genel manada objektif oluşu, bu toplumlarda yaşayan kadınların konumlarını anlamaya çalışması ve buna dair argümanlar geliştirmesiyle farklılık arz eder. Evliya Çelebi, seyahatnamesinin ikinci cildinden itibaren anlatımında bir şablon oturtmaya çalışmış; bu şablona göre gezdiği gördüğü yerlerde rast geldiği kadınların güzellikleri, giyimleri, davranışları, tesettür anlayışları ve gündelik hayattaki meşguliyetleri hakkında okuyucuya detaylı bilgiler sunmuştur. Evliya Çelebi'nin gerek Osmanlı kadınları gerekse Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti dışında kalan bölgelerde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim tebaadan kadınlar hakkında yaptığı değerlendirmeler; bu döneme ait farklı kültür coğrafyalarındaki kadınların özelliklerini karşılaştırma imkânı sağlama açısından önem arz etmektedir.

Makalede, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesini kaleme aldığı dönem ağırlıklı olmak üzere, XVII. yüzyılda yaşamış Müslüman ve gayrimüslim kadınlara dair tespitler ve ilginç bazı anekdotlara yer verilmiştir. Evliya Çelebi'nin kadınlara ilişkin yaptığı tasvirlerdeki yaklaşımı, konuyu ele alma biçimi ve buradan hareketle vardığı sonuçlar günümüze de bazı yönlerden ışık tutmaktadır. Bu çerçevede Evliya Çelebi'nin Osmanlı Devleti'nin Nemçe'ye elçi olarak gönderdiği heyette yer alması nedeniyle Balkanlar ve Orta Avrupa kadınlarından sonra Avusturyalı kadınları yaşadıkları yerlerde görme ve tanıma imkânı olduğu ifade edilmektedir. Yine, serhatte Osmanlı akıncılarıyla birlikte akına çıktığında rast geldiği ve tanıdığı kadınlarla ilgili tespitlerde bulunmuştur. Seyahatnamesinin Müslüman kadınlarla ilgili kısımlarında iki yaklaşım söz konusudur. Özellikle kadınlarla ilgili katı tutumlarıyla bilinen Tataristan ve Bitlis, Diyarbakır ve benzeri şehirlerde bu davranış övülürken serhatlerdeki kalelerde düşmana karşı savaşan kadınlar cesaretlerinden dolayı övülmüştür. Gördüğü ve duyduğu bazı hadiselerden ötürü dönemindeki kadınların evden dışarı çıkarılmaması, erkeklerle ihtilattan geri durmasını zaman zaman istese de bunun şeriata aykırı olduğunu da belirtir. Sonuç olarak gayrimüslim toplumlarda kadınların giyim ve rahat davranışlarını anlayışla karşılamakla birlikte Osmanlı ve çevresindeki dünyadaki Müslüman kadınların giyimi ve dış dünyadaki hal ve hareketleri konusunda övgüler ve yergileri de olmuştur. Aslında bu tür yaklaşımların şeriata muhalif olduğunu da açık yüreklilikle belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Osmanlı Kadını, Avrupalı Kadın, Evliya Çelebi Seyahatnamesi

Abstract

The article deals with Evliya Celebi's observations of the women he encountered during his travels between 1630-1683 and with the events that occurred within this context. Although it revolves around the 17th century, some descriptions that cover preceding times include Muslim and non-Muslim women living under the umbrella of a sovereign state on three continents. Evliya Celebi's opinions on women were not only shaped by an Islamic point of view; his being objectivity, effort to understand the status of women living in these societies and arguments about it make him different. Evliya Celebi tried to establish a unique style in his narration from the second volume of his travel book; According to this style, he provided the reader with detailed information about the beauty, clothing, behavior, understanding of hijab and daily activities of the women he saw in the settlements he visited. Evliya Çelebi's assessments about both Ottoman women and Muslim/non-Muslim women living in regions outside the Ottoman Empire's sovereignty are important in terms of providing the opportunity to compare the characteristics of women in different cultural regions in this period.

This article covers particularly the period when Evliya Çelebi wrote his travel book and some interesting anecdotes about about Muslim and non-Muslim women who lived in the 17th century. Evliya Celebi's attitude in his descriptions about the women, the way he deals with the subject, and the conclusions he drew from this point of view, shed light on the present in some ways. Within this scope, he had an opportunity to see and know Austrian women in the places where they lived, after the women of the Balkans and Central Europe since Evliya Celebi was assigned to a delegation that the Ottoman Empire sent to Austria as an ambassador. Likewise, when he was with Ottoman raiders on the borderlines, he made some observations about the women he came across. He adopted two different approaches towards Muslim women in the parts of the travel book. While hard attitude towards women in Tataristan, Bitlis, Diyarbakır ve similar cities is praised, the women who fought against the enemy in the fortresses on the borders were also praised for their courage. He supported the idea that women should be prevented from going out and communicating with opposite gender and of course mentined it would be against against the Shari'a. As a result, although he appreciated the dressing and social behaviors of women in non-Muslim societies, he sometimes praised and criticed the dress and behavior of Muslim women in the Ottoman lands and outer world. In fact, he openly stated that such an understanding was against the Sharia.

Keywords: Evliya Çelebi, Ottoman Women, French Women, Travel Book of Evliya Çelebi

Giriş

XVII. yüzyılda Osmanlı toplumunda kadının durumunu anlamaya dönük metinler içinde on ciltlik Evliya Çelebi Seyahatnamesi özel bir öneme sahiptir. Seyahatname rutin ve sınırlı bir alanı kapsayan bir gezi güncesi olmadığından; eserde kadınlarla ilgili tespit ve gözlemler, Müslüman Türk kadını veya Müslüman diğer milletlerin kadınlarıyla sınırlandırılmamıştır. Evliya Çelebi'nin gezip dolaştığı Osmanlı hâkimiyetindeki geniş coğrafyalarda yer alan çok kültürlü ve çok dinli toplum yapısı ile ilgili yapmış olduğu sosyal-kültürel hayatla ilgili tespitler aracılığıyla dönemin kadın anlayışı ve algısını anlayabilmemize olanak tanımaktadır. Nitekim Evliya Çelebi'nin şahsi gözlemlerinde; Osmanlı topraklarında yaşayan çok farklı etnik kökenlerden gelen kadınlar ile Osmanlı hâkimiyetine doğrudan bağlı olmayan vassal yönetimlerde, komşu ülkelerde ve bölgelerde yaşayan kadınlara dair veriler bir arada yer almaktadır. Çelebi'nin, Avrupa, Asya ve Afrika'nın pek çok uzak noktasına gerçekleştirdiği gezilerinde karşılaştığı kadınlarla ilgili izlenimleri, dönemin kadın algısına yönelik karşılaştırmalı bir analiz yapabilmemize imkân sağlaması nedeniyle ayrıca bir öneme sahiptir.

Seyahatnamede devrin kadınlarıyla alakalı bilgilerin yanı sıra, geçmiş yüzyıllarda yaşamış topluluklardaki kadınlardan da örnekler sunulması, konuya yönelik geniş kapsamlı analizlerin yapılabilmesini mümkün kılmaktadır. Evliya Çelebi'nin Kanije bahsi bu hususta güzel bir örnek oluşturmaktadır. Gerçekten Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde Kanije'yi anlatan satırlarda kadınlarının normal yaşayışlarında içe kapanık ve toplumdan münzevi olmalarını zikreder. Kale savunmasında kendilerine ihtiyaç duyulması halinde ise eski püskü elbiselere bürünerek Kanije surlarında düşmanla yüz yüze bir erkek gibi savaşmalarını yadırgamaz ve aksine çok takdir eder. Bu sıra dışı yiğitlik karşısında Evliya Çelebi, kadınların savunma adına yaptıklarını haklı ve yerinde bularak; kadınları övmekten geri durmaz.¹

Seyahatnamenin konusu doğrudan kadınlar olmamakla beraber; eserin, kadınlar hakkında sayısız denecek kadar bilgi ve anekdot ihtiva ettiğine özellikle işaret etmek gereklidir. Bununla beraber Evliya Çelebi'nin kadınlara ilişkin görüşlerinin sınırlı düzeyde olsa da akademik ilgiyi çektiği görülmektedir. Bu kapsamda Evliya Çelebi'nin doğumunun 400. yılına rastlayan 2011 yılında yayınlanan *Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle 17. Yüzyılda Kadınlar* isimli kitabı zikretmek mümkündür.² Kitap içerisinde, tarihi süreç içerisinde Türk kadını ve sosyal statüsü ele alınmış; seyyah Evliya Çele-

1 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2002, VI/265, 318.

2 Gemici, *Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle 17. Yüzyılda Kadınlar*, İstanbul, Bayrak Yayınları, 2011.

bi'nin hayatı ve eserine dair değerlendirmelerden sonra Seyahatname'de genel manada kadına olan yaklaşım ele alınmıştır. Eserde, Osmanlı tarihinde hanedana mensup hanımlar yanında, edebiyatla iştiğal eden sınırlı sayıdaki hanımlardan bahsedilmiştir. Çelebi'nin ailesi ve yakın çevresindeki kadınlarla ilgili kısa bir malumat verildikten sonra İstanbul'dan başlayarak; gerek Osmanlı hâkimiyetindeki şehirlerde gerekse Avusturya, İran ve Afrika gibi coğrafyalarda yaşayan kadınların fiziki görünümleri, giyim kuşamları, davranış ve tavırlarına dair ne varsa derlenip kısmen yorumlanarak üzerinde durulmuştur.³

Evliya Çelebi'de kadınlara konusunda bir iki makale çalışması da yapılmıştır. Osman Köse'nin 2020 yılında yayınladığı "Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kadın" başlıklı yazısında ise; Seyahatname'den yapılan yoğun alıntılar bağlamında konu sosyolojik bir yaklaşımla ele alınmıştır. Seyahatname'nin dijital nüshasından hızlı bir tarama yapılarak hazırlandığı anlaşılan makale, metnin bütüncül olarak ele alınmaması ve konuya ilişkin ikincil literatüre atıfta bulunulmaması sebebiyle değerlendirmeleri noktasında zayıf kalmıştır. Aynı bağlamda olduğunu iddia etmemekle birlikte, daha bütüncül görünümlü Arif Bilgin'in "Mahremiyet ve Kazanç Arasında Osmanlı Kadını" isimli çalışması da bazı cihetlerden eksik kalmış veya konu yer yer sathi olarak ele alınmıştır. Yazarının kendi alanına dair verileri bulmayı hedeflediği makalede; kadının iş dünyası veya dış dünyayla bağ kurmasında ticaret yapabilme veya yaptırabilme konusu ele alınmıştır. Konu daha çok iktisat tarihi bağlamında ele alındığından bu durum anlaşılabilir. Evliya Çelebi'de Kadınlar bağlamında yazdığımız çalışmalarda konuyu ele alış biçimimizdeki yaklaşımız farklıdır. Mesela örnek vermek gerekirse, Bilgin'in çalışmasında yer alan o devirde karışık bir vaziyette denize girmeden bahsedilen kısım tashihe muhtaçtır. Osmanlı toplumunda gayrimüslim hanımlar dışında, o da ne boyutta olduğu meşkûk olmakla birlikte, Müslüman kadınlar için denize girmek söz konusu değildir.⁴ Özellikle mahremiyet başlıklı yazıda, yapılan bazı çıkarımların tashihi gerekmektedir. Kadının normal hayatında gerekmedikçe sokağa bile çıkamadığı bir toplumda, denize erkek-kız karışık girilebilmesi Cumhuriyet'in ilk yıllarında bile sınırlı bir çerçevede başlamıştır denilebilir. Evliya Çelebi'nin terminolojisinde ifadelerde geçen sevimli, hoş, alımlı erkek çocuk veya delikanlı kelimelerine dair de peşin hükümlü de olunmamalıdır. Seyahatnamedeki mahub, dilber kelimeleri bağlamında yakışıklı

3 Kitaptan mülhem ayrıca bir makale de kaleme alınmıştır. Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle 17. Yüzyılda Kadınlar, TYB Akademi, 2012, 2, Mayıs 2011, 45-78.

4 Bilgin, Arif, Mahremiyet ve Kazanç Arasında Osmanlı Kadını, Kadim 3 (Nisan 2022), s.80-81.

ve gösterişli genç, çocuk veya delikanlı anlaşılması gerektiğinden yukarıda kısaca bahsedilmişti. Bu kavramın doğru anlaşılması yukarıdaki türden yanlış anlamalara sebebiyet vermektedir.⁵

“Evliya Çelebi ve Kadınlar” başlıklı çalışmamızı ele alırken seyahatname-
de geçen zenan, avret gibi kadının doğrudan cinsiyetini ortaya koyan ifadeler-
in yanı sıra genç ve güzel kız tanımında duhter-i ahter gibi tanımlamalar da
mevcuttur. Bazen de bir yöredeki yaşayan genç yakışıklı gençler için mahbub
kızlar için de mahbube tabiri geçmektedir. Seyahatnamede sıkça geçen mah-
bub ve mahbube kavramlarının açıklanması gerekmektedir. Seyahatname-
de mahbub ve dilber kelimelerinin kullanımının mutlak manada kadın veya
kıza hasredilmesi doğru değildir. Bu tür tanımlamaların neredeyse tamamı
buluş çağına ermiş genç delikanlıları tanıtmak için kullanıldığı anlaşılma-
ktadır. Aynı şekilde oğlan veya oğlan çocuğu bugünkü dil de çoğunluklu erkek
çocuk anlamında kullanılmaktadır.

Bu makalede, objektif olarak konunun ele alınması ve özellikle bu türden
yanlış anlaşılmanın önüne geçilmesi hedeflenmiştir. Sonda söyleyeceğimizi
burada söyleyecek olursak; İslam toplumları içinde kadının sosyal hayatta
aktif olmadığı veya buna imkân verilmediği bir vakıadır. Fakat bu genelle-
meyi aşan, kadınların ticari faaliyetler içerisinde bulunması veya gayrimeşru
ilişkiler içinde yer almasının dönemle ilişkisi olduğu tezi doğru değildir. İlk-
çağlardan itibaren, kaderin cilvesi olarak kadınların ticari hayattan tamamen
soyutlanmadığı, İslam’dan önceki cahiliye devrinde Hz. Hatice’nin ticaret
kervanlarını Hz. Muhammed (a.s.) aracılığıyla veya erkekler eliyle yürüttü-
ğü bir vakıadır. Bunun yüzyıllar içinde oransal değişimleri belki somut veri-
ler ışığında tartışılabilir.

Evliya Çelebi’nin kadınlara dair tespitlerinde, genel manada bilinenleri
tekrarlamasının yanı sıra, farklı ve sıra dışı örneklerden de bahsetmesi se-
bebiyle; bu konunun müstakil olarak ele alınması yerinde olacaktır. Örnek
olarak, Melek Ahmed Paşa’nın IV. Murad’ın kızı İsmihan Kaya Sultan’la olan
evliliğinin öncesi ve sonrası, hatta ölümünden sonra yaşananların dahi Evli-
ya Çelebi tarafından kaleme alınmış olması ayrı bir yazı konusudur.⁶ Evliya

5 Gerber, Haim “Social and Economic Position of Women in the an Otoman City Bursa, 1600-1700”, *IJMES*, cilt 12, (1980) 231-244.

Ian C. Dengler, “Turkish Women in the Ottoman Empire: The Classical Age”, *Women in the Muslim World içinde, der. Lois Beck ve Nikki Keddie*, Cambridge: Mass., 1978, 229-44.

Jennings, R.C., “Women in Early 17th Century Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVIII, 1975, I/53-114.

6 Robert Dankoff, *The Intimate Life of an Ottoman Statesman: Melek Ahmed Pasha (1588-1662) as Portrayed in Evliya Çelebi’s Book of Travels*, Translation and commentary by Robert Dankoff -With a Historical Introduction by Rhoads Murphey - New York, Albany: SUNY Press,1991

Çelebi, yaşadığı yüzyılda tanıdığı meşhur kadınlarla birlikte kendisinden önce yaşamış olan dini ve tarihi figür olarak tanınmış hanımlardan da eserinde yer yer bahseder. Kendi ailesi bu konuda en az bahsettiği kişilerdir de denebilir. Çelebi, gezdiği yerlerde karşılaştığı kadınlar hakkında görüşlerinde objektif kalmaya çalışmıştır.

Bu makale kapsamında, örnekleme metoduyla belli konulara işaret edilecek ve öncelikle kadının mahremiyeti ve dönemin kadın algısına vurgu yapılacaktır. Evliya Çelebi'nin hayatı ve seyahatnamesiyle ilgili bazı bilgileri kısaca burada vermekte fayda vardır.

1. Evliya Çelebi'nin Hayatı ve Seyahatnamesi

Evliya Çelebi'nin hayatına dair bizzat kaleme aldığı Seyahatnamesi⁷ dışında bilgi alınabilecek kaynak oldukça azdır. Diğer eserlerde ondan bahseden satırlar ve bilgiler de tahkik ve tashihe muhtaçtır. Eserinde kendisiyle ilgili ifadeler esas alınacak olduğunda aşağıdaki bilgilere ulaşmak mümkündür:⁸

Evliya Çelebi, 10 Muharrem 1020'de (25 Mart 1611) İstanbul'da Unkapanı'nda doğmuştur. Annesinin adından bahsetmediğinden adı meçhul kalmıştır. Aynı şekilde kız kardeşlerinin mevcudiyeti biliniyorsa da kendilerinden isim olarak söz etmemektedir. Babasının adı Seyahatname'de Derviş Mehmed Ağa, Derviş Mehmed Ağa-yı Zillî şeklinde yazılmıştır. Saray-ı Âmire kuyumcubaşısı görevini deruhte eden Derviş Mehmed Zillî Efendi, Sultan I. Ahmed'in hükümdarlığı zamanında Kâbe'nin damında biriken suların tahliyesini sağlayan oluşu altından olarak yenilemiştir. Mahir bir sanatkâr olan Derviş Mehmed Ağa, ayrıca Sultan Ahmed Camii'nin kapı ve pencerelerinin tezyinatı ve süslemelerini de yapmıştır. Bu kabiliyetleri ve donanımı sayesinde Sultan I. Ahmed'in (ö.1617) beğenisini hak etmiş ve bu sayede sarayda Sultan'ın sohbet arkadaşları arasına katılabilmektedir (musâhib-i şehriyârlik).

Evliya Çelebi, meşhur rüyasında Hz. Peygamberi görmüş ve orada kendisine rehber olan Sad bin Ebi Vakkas'ın tavsiyesi üzerine seyahatlerini yazmaya başlamıştır. Böylelikle ilk olarak İstanbul'u kaleme almıştır. 1630 yılından

7 Eserin bize intikali gecikmelidir. Neredeyse 50 yılın üzerinde bir zaman sonra Mısır'da bulunan yazma nüshaları dönemin etkin ve nüfuzlu kişilerinden Beşir Ağa'ya hediye edilmiştir (1742). Bu getirilen otograf nüshadan iki nüsha daha çoğaltılmıştır. Hacı Beşir Ağa ve Pertev Paşa nüshaları ve ardından Bağdat nüshası çoğaltılmıştır. (Nuran Tezcan, *Seyahatname, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2007, XXXVII, 16-19)

8 Evliya Çelebi'nin hayatına dair bilgiler daha önce tarafımızda yayınlanmış olan Evliya Çelebi başlıklı kitabımızda ve konu bağlamında hazırladığımız makalelerde değişik açılardan ele alınmıştır. Burada yeniden kompoze edilerek özetlenmiştir. Örn. bkz. *Evliya Çelebi*, İstanbul: İlke Yayınları, 2018. Hayati Develi, *Evliya Çelebi'nin İzinde*, Proje; Bekir Karlığa, Özkul Eren, Editör; Coşkun Yılmaz, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi, 2013. <https://ottomanhistorians.uchicago.edu/en/historian/evliya-celebi>.

itibaren başladığı İstanbul'u gezmesi 10 yıl kadar sürmüş ve gezip gördüklerini buraya kaydetmiştir. Birinci cildin en önemli bölümü hiç şüphesiz Esnaf Alayına dair verdiği bilgilerdir. İstanbul'daki Esnafların mesleki adlarının, uğraşlarının ve pirlerinin adlarının yer aldığı bu bölüm tabir caizse eserin dibacesidir.⁹

İstanbul'dan sonra eserinin ikinci cildinin baş tarafında yer alan Bursa'ya seyahatini 1640 yılında ailesinin haberi olmadan gerçekleştirmiştir. Ailesi onun seyahatleriyle alakalı gelişen bu *de facto* durumdan sonra başka gezilere katılmasına da izin vermiştir. Evliya Çelebi, ilk olarak Ketenci Ömer Paşa'nın Trabzon'a olan görevi sırasında kendine eşlik etmiştir.¹⁰ Bu coğrafyaya en yakın yer olan Kırım'ın önemli şehirlerinden Anapa'ya gitmiş, oradan Azak kalesinin tekrar zaptı için yapılan savaşa dâhil olmuştur. Kırım dönüşü yaşadığı boğulma tehlikesinden sonra deniz yolculuğundan soğumuştur. Kendi rivayetine göre İstanbul'dan dört yıl kadar dışarıya çıkmamış dese de İstanbul'a dönüşü 25 Ekim 1642 olduğunun tespiti yapılmıştır. 1645 yılında Girit seferine çıktığını belirtmesine göre 3 yıl civarındır. Yaklaşık olarak doğru kabul edilebilir.¹¹

1645 yılında başlayan Girit'in fethinin ilk ayağı olan Hanya'nın zaptında bulunmuştur. 1646 yılında yine bir akrabası olan Defterzade Mehmed Paşa'nın Erzurum'a tayin edilmesi üzerine değişik görevler adı altında onun hizmet dairesine katılmıştır. Buradan değişik vesilelerle İran'ın Tebriz şehri, Azerbaycan ve Gürcistan'ın önemli şehirlerini gezdiği yerlere eklemiştir. Defter-zâde Mehmed Paşa'nın asi oluşundan sonra onun özel kuryesi olarak benzer diğer paşalara haberler taşımıştır. Anadolu'da başkaldırmış meşhur Celâlilerle de bu görevi sırasında karşılaşmış ve onlar hakkında klasik kaynakların zikretmediği çok sayıda bilgiye yer vermiştir. Bu çerçevede ayaklanmalarının nedenlerini, Anadolu'daki mültezimleri ve eyaletlerdeki devlet görevlilerinin kötü muameleleri ışığında değerlendirmekte ve oldukça tarafsız bilgiler sunmaktadır.¹²

1648 yılına gelindiğinde Şam'a seyahat eden Evliya Çelebi, üzerine aldığı değişik görevler nedeniyle Filistin ve Şam eyaletlerinde pek çok şehirlerini gör-

9 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, YKY, I, 253-358.

10 Aslında oğlu Mehmed Paşa'yı kastetmektedir. Evliya Çelebi, 1050 Cemâziyelâhinde (Eylül-Ekim 1640) çıktığı seyahatte Trabzon valisi olan Ketencizâde Ömer Paşa'nın ziyaretine gittiğini söylerse de bu sırada Trabzon beylerbeyi onun oğlu Mehmed Paşa'dır. *Seyahat-nâme*'nin bazı yeni baskılarında görülen bu bilgi aslında metindeki bir boşluktan kaynaklanmış, yolculuğun başlarında Ömer Paşa'ya gidişten bahsedilirken birdenbire Mehmed Paşa'ya geçilmesi dikkati çekmemiştir. Semavi Eyice "Ömer Paşa Külliyesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2007, XXXIV, 78-79.

11 Develi, Hayati, Evliya Çelebi'nin İzinde, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, 2022, s.90-91.

12 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, II, 219.

müştür. Şam'daki Beylerbeyi görevinde olan Murtaza Paşa'nın Sivas'a atanması nedeniyle Sivas ve havalisindeki Anadolu şehirlerini ziyaret etmiştir.¹³

Evliya Çelebi'nin yıldızının parladığı dönem Melek Ahmed Paşa ile karşılaşması ve onun himayesine girmesidir. Melek Ahmed Paşa'nın sadareti ve sonrasında üstlendiği önemli görevler sırasında Evliya Çelebi gezileri bağlamında çok önemli avantajlar elde etmiştir. Bu vesileyle öğrendiği bilgilerin başka bir kaynaktan zikrine veya izine rastlamak mümkün değildir. Seyahatname bu bağlamda, Osmanlı bürokrasisinin tepesindeki üst düzey yöneticilerin birbirleriyle ve sarayla olan münasebetlerinin yanı sıra; o günkü devlet ricalinin dış dünyaya yönelik algısını da ortaya koymaktadır. Çelebi, bu dönemi bize çok yalın ve anlaşılır çizgilerle adeta usta bir ressam gibi betimlemektedir.

Evliya Çelebi, Melek Ahmed Paşa'nın (vefatı: 1659) 1651 yılında sadareten azlından sonra da onun beraberinde kalmış; görev aldığı Özi, Rusçuk, Silistre, Babadağ ve bazı Balkan şehirlerini görmüştür. Bu esnada Paşalar arasında yürüttüğü ulaklık hizmetlerine de devam etmiştir. Melek Ahmed Paşa ile birlikte Van'a ve Bitlis'e gitmiş; buradan görevi nedeniyle İran ve Bağdat taraflarını da gezmiştir. Tekrar Özi Beylerbeyi olan Melek Ahmed Paşa'yla birlikte değişik savaflara katılmıştır. Bu esnada da Kırım Hanlarıyla yakınlık kurma imkânına sahip olmuştur.

1657 yılında İstanbul'a dönen Evliya Çelebi, tekrar Bursa ve arkasından Çanakkale ve Gelibolu'yu dolaşmıştır. 1659'da Boğdan, Bosna ve tekrar Sofya'ya kadar olan bölgeleri gezerken bir yandan da bazı savaflara ve akınlara katılmıştır. Temaşvar ve havalisini ise katıldığı Erdel harbi sırasında görme imkânı bulmuştur. Kış döneminde Belgrad'ı ve Arnavutluk bölgesini tanımış; İstanbul'a döndükten kısa süre sonra ise Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'yla birlikte Avusturya seferine katılmıştır. Uyvar'ın fethini görmüş; kendi ifadesine göre bugün Çek bölgesi diyebileceğimiz Avusturya'nın Bohemya eyaleti, Hollanda ve İsveç'e kadar olan bölgeyi akıncı birlikleriyle dolaşmıştır. Özellikle Hacca gitme işini hızlandırmasında, aldığı kararı etkileyen Kazancızâde ile burada karşılaşmıştır. Kazancızade son mağlubiyetlerle alakalı hususlara farklı bir yorum getirerek kendisine haccetmek için Arabistan'a gitmesini tavsiye etmiştir.

“Hemân Evliyâm eğer âkıl isen bu seferlerde bulunmayup azm-i Arabistân edüp {müfred}:Mücerredî be-hakikat azîm saltanat est. demişler.¹⁴ Evliya Çelebi de bunun üzerine gezilerinin başından itibaren düşlediği Hac yolculuğunu hızlandırmıştır.

13 Buğday, Korkut, *Evliyâ Çelebi's Reise in Mittelanatolien*. Leiden: Brill, 1996. 171-212

14 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, VII, 41.

Bu savaştan sonra Elçi heyetiyle birlikte gittiği Viyana'ya hayran kalmıştır. Eserinde detaylı olarak yer almayan Yedi Krallık Bölgesi'ni de gezmiştir. Fakat bilgi kaynaklarının yetersizliği nedeniyle bu bölgedeki tasvirleri kısıtlı kalmış; ancak Kırım ve civarına doğru yönelirken daha detaylı bilgi sunma imkânı bulmuştur.

Evliya Çelebi, 1668 yılında İstanbul'a geri dönmüş, ancak burada kalışı kısa sürmüştür. 1669 yılında Girit'in fethinden sonra Mora yarımadası ve Arnavutluk'u yeniden kısaca dolaşıp İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'dan ise hemen Hac farizasını yerine getirmek için araştırmalara başlayarak güvenilir bir kafileyle yola çıkmayı istemiştir. Buradan hemen yola çıkamamasının nedeni, Recep ayında yola çıkan Surre'yi götüren hac kafilesini kaçırmış olması ilintilidir¹⁵.

Eserinde 6 ay diye bahsettiği fakat aslında 40-45 günlük bir süreden sonra Evliya Çelebi, dostu Saili Çelebi'yle birlikte Hac yolculuğuna çıkmıştır. Klasik hac yolları dışında bir güzergâh takip ederek Bursa, Kütahya, Afyon, Manisa, İzmir ve bazı Ege adalarını ziyaret ettikten sonra Aydın, Muğla, İstanköy, Rodos, Antalya, Adana, Maraş, Ayıntab / Antep şehirlerini dolaşarak Hac kafilesinin toplanma merkezi Şam'a gelmiştir. İstanbul'dan gelen Hac kafilesiyle birlikte zorlu bir yolculuktan sonra önce Medine ardından Mekte'yi ziyaret edip; Hac ibadetini tamamladıktan sonra Mısır'a geçmiştir. Mısır'dayken de Afrika'nın önemli merkezlerinden olan Sudan ve Habeşistan'ı görmüştür. Ardından muhtemelen İstanbul'a dönmüş veya Mısır'da 1687 yılından sonraki bir tarihte vefat etmiştir.¹⁶

Seyahatname içinde ihtiva ettiği bazı abartılar, kurmacalar, sayfalar süren intihal ve alıntılara rağmen ait olduğu 17. yüzyıl başta olmak üzere neredeyse bütün Osmanlı tarihine ışık tutacak bir takım önemli bilgi ve detaylara geniş biçimde yer vermektedir. Seyahatname özellikle satır aralarında çok sayıda önemli bilgiyi içermektedir. Buralarda o kadar ilginç olaylar, bilgiler ve haberler gizlidir ki, başka herhangi bir eserden veya çalışmadan bunları okumak ve öğrenmek imkânsızdır. Osmanlı devlet adamlarının şahsi zaafalarını, birbirlerine bakış açılarını, basit halk tabakasındaki değişik konularda duyulan kaygı, endişe ve inanç kültlerini, kaybolmakta olan ve bugün adı bile duyulmamış yerleri, şahısları ve olayları gözlemlemek mümkündür. Bu nedenle de dil çalışmaları bakımından zenginliği ve yol göstericiliği tartışılmaz.

Seyahatnamenin diğer bir önemli yönü üslubundaki akıcılık nedeniyle okuru kendisine çekmesidir. Eserine itham edilen uydurma ve gerçek dışı

15 Nurettin Gemici, *Evliya Çelebi in Medina*, Tectum Verlag, 1999, 21.

16 Nurettin Gemici, *Evliya Çelebi*, İstanbul: İlke Yayınları, 2018, 36-68.

haberleri naklettiği iddiası bugün artık geçerli değildir. Evliya Çelebi'nin eserinde edebi bir üslup olarak sıkça başvurduğu mübalağa ve kesretten kinaye diye bilinen yuvarlama sayıları zaman zaman eleştiri konusu yapılmıştır. Örneğin; Erzurum soğuşuna işaret etmek için kışın soğuk havada donan kedinin bahara miyavlayarak düşmesi haberi iyi okunursa; yazarın orada gerçekten olmuş bir vakayı nakletmekten ziyade bir benzetme yaptığı rahatlıkla görülebilir.¹⁷

2. Evliya Çelebi'nin Kadın Algısı

Evliya Çelebi'nin kadınlara yönelik değerlendirmelerini kategorik bir şekilde ele almadan önce, genel olarak Evliya Çelebi'nin kadın algısı konusunda genel düzeyde de olsa bilgi vermek faydalı olacaktır. Bu noktada hatırlatılması gereken husus, Evliya Çelebi'nin değerlendirmelerini ele alınırken onun koyu bir Sünni anlayışa sahip olduğu ve mezhepçi bakış açısının hüküm-ferma olduğu bir zaman diliminde yaşadığıdır. Özellikle namus telakisinin tamamen kadın üzerinden yürüdüğü bir dönemde yaşamasının izleri ve etkileri Seyahatnamede açık bir şekilde hissedilmektedir. Kadını koruma güdüsüyle yapılan abartılı bazı uygulamalar arasında kadınların erkeklerle hiçbir şekilde karşılıklı görüşmemeleri, baba ve erkek kardeşlerinden başkalarının seslerini işitmeleri, çarşı-pazara çıkmamaları, evlerinde banyo almaları, eşlerine itaatkâr olmaları, hayasızlık ve iffetsizlikten uzak kalmaları, iyi bir dindar olmalarının yanı sıra ehl-i tarik olmalarının istenilmesi veya övülmesi vb. başlıklar sayılabilir.

Evliya Çelebi kadınları değerlendirirken devrindeki kadına olan bakış açısını muhafaza etmiştir. Yaşadığı yüzyıl ve öncesinde kadına biçilen rol gereği olarak Müslümanlardan kadın olsun erkek olsun dindar olmaları beklenmiştir. Bu anlayış, sadece kitaplarda geçen bir durum olmayıp; Osmanlı Devleti'nin dört bir tarafına dağılmış binlerce tekke, zaviye ve hangâhta bir nevi manevi eğitim yapılmakta ve manevi yüklem sağlanmaktadır. Hanımların dindarlığı konusunda özellikle Kaya Sultan'ın son senelerinde dindarane yaşayışına dair satırlar örnek olarak gösterilebilir.¹⁸

Dindarlık da ilk olarak kadının klasik öğretilerde olduğu üzere İslam'ın belirlediği örtünme şartlarına uygun bir giyim ve tesettür olarak ifade edilmiş-

17 Musa Duman, "Evliya Çelebi Yalancı mıydı? Evliya Çelebi'nin Dili ve Dünyası" başlıklı konferans haberi, <https://byhi.klu.edu.tr/Sayfalar/9068-evliya-celebi-yalanci-miydi-evliya-celebinin-dili-ve-dunyasi-baslikli-konferans-duzenlendi.klu> Erişim: 08.06.2023.

18 zîrâ sultânlar içre ol asırda andan zengine sultân yok idi ve yedi yıl mukaddem sâz u sûz ve lu'b u lehv dinlemeden ve görmeden tâ'ib ü tâhir olup Koca Mustafâ Paşa şeyhi Hasan Efendî'den bey'at edüp Râbi'a-i Adeviyye merâtibin bulmuşlardı. Ve her kez musahibe avratlardan hazz etmez olup köşe-i uzlet ihtiyâr etmeden hazz edüp her bâr ibâdetle meşgûl {olup}. Paşa ile bile namâz kılar. Evliya Çelebi, Seyahatname, V, 132.

tir. Fakat yalın örtünme yerine onu tamamlayıcı bazı hassasiyetler gerekmektedir. Müslüman kadın ne kadar sıkı sıkıya örtülü ve ne kadar kapalı olursa olsun esas olan tutum; kendisine mahrem olan kimselerle karşılaşmaktan kaçınmak, onlarla konuşmamak ve daha ötesi mümkünse bir arada aynı ortamda bulunmamasıdır. Fakat gayrimüslim kadınların mesture olmamaları ve erkeklerle ihtilat halleri yadırganmamış, örf ve geleneklerinden ötürü tolere edilmiştir. Evliya Çelebi özellikle bazı yörelerde cari olan örf, adet ve geleneklerden gelen uygulamaları “Ayıp değüldür” kalıbıyla hoş görmüştür.¹⁹ Bütün bu çekincelere rağmen kadınları nasıl görüyorsa sansürlemeden aynıyla tavsif ve detaylandırması paradoksal bir durum olarak da görülebilir. Bu anlatımda kadınların senli benli oluşları, giyimleri, yüzlerinin açık olması, saçlarının rengi, biçiminin yanı sıra mahrem yerleri hakkında bilgi vermekten kaçınılmamıştır. Örneğin, Evliya Çelebi Viyana’da gördüğü kadınların giyim tarzlarından ötürü vücutlarının bazı yerlerinin görülmesinden söz eder.

Allah’ın hikmeti olarak bu bölgenin kadınlarının göğüsleri Anadolu kadınlarının emcekleri gibi tulum kadar büyük değildir. Hepsinin turunç gibi küçük emcekleri olmasına rağmen çocuklarını bol bol sütle beslerler. Kızların hepsinin başı açık olup siyah zülüflerinin dağılmaması için misk gibi kokan saçlarının tepesinde durumlarına göre inci veya Alman boncuğundan ustaca örülmüş halkaları başlarının üzerinde onun altında kulaklarını da kapatacak şekilde tasarlanmış mücevher takıları vardır. Fakat bu kızların gerdanları açık değildir, tiftikten (rokla) ve çekman (pelerin, üstlük) giymeyip sade altın işlemeli fistanlar giyerler.²⁰

Evliya Çelebi Osmanlı hâkimiyetindeki topraklardan başlayarak orta Avrupa topraklarında yaşayan kadınların ten renginin açıklığını hemen fark etmesi sadece burada olduğu gibi kadınların yüzlerinin, ellerinin ve gerdanlarının açıklığı olmayıp zaten savaşlarda, akınlarda ve baskınlarda esir edilen kadınlardan gördüklerinin de yardımıyla. Burada barış içinde kendi doğal ortamında karşılaştığı kadınların emceklerinin küçük olmasına karşın çocuklarını emzirmede zorluk çekmediklerini bir şekilde öğrenir veya kurar. Gayrimüslim bir toplumda bunu bir erkek olarak nasıl sorduğu ve nasıl öğ-

19 Gelin şehridir, zîrâ cemî’i dükkânlarında kızlar oturup her biri birer mâh-cibîn ve peri-peyker ve melek-manzarlar metâ’ların âşikâr fûrûht ederler. Anlarda metâ’ satmak ayıb değildir. Evliya Çelebi, V, 284.)

20 Ammâ hikmet-i Hudâ bu diyâr zenânelerinin memeleri Rûm nisvânı emcekleri gibi tulum kadar memeli değildir. Cümle turunç kadar küçük emcekleri var, ammâ yine evlâdların ziyâdesiyle süd ile beslerler. Ve cemî’i kızları başı açık siyâh geysûları târumâr olmasın için geysû-yı müşk-bârları üzre her duhter-i pâkîze-ahtereler mâlikeliğine göre saçları üzre incü ile yâhûd moncuk-ı Alman ile bir gûne musanna’ örülmüş halkaları saçlarının üzerinde altında kulakların ihâta eder cevâhirli halkalardır, ammâ bu kızların avretler gibi sîneleri küşâde değildir ve üzerlerine rokla çekman geymeyüp hemân sâde zerdûz- gûnâ-gûn fisdan geyerler. (Evliya Çelebi, VII/124).

rendiği hala muammadır. Seyahatnamesinin renkli ve eğlenceli anlatısına bu durum pek de ters düşmez.

Evliya Çelebi'nin döneminde Müslüman kadını nasıl görmek istediğini en iyi yansıtan satırları aşağıda verilmiştir.

Fi zemâninâ tâife-i nisvâna Ka'be; doğup büyüdüğü kaptu eşîğinin içyüzüdür. Taşra çıkmaya, eğer merhume olursa andan ol zemân çıka! Eğer mümkün ise hanesinin bir köşesine defn edeler. Zîrâ bu râh-ı Ka'be'ye varan ehl-i 'ırz kimseler bilir bu nisvân tâifesinin çekdiği âlâm-ı şedâyidi, zîrâ nice bin nâmahrem haşerât içinde enüp binmede konup göçmede bir belâyı 'azîmdir. Allâhümme 'afînâ husûsan emn-i tarîk olmadığından sene tarihinde Konakçı Alî Paşa senesinde Reşîd oğlu nâm 'Urban huccâcı müslimini nehb ü garet 'uryân etdükde yigirmi taht-ı revân tâife-i nisvân ve nice yüz bin mahâfeler ile cevâri ve nisvânları 'uryân edüp ol çöl ve çölistanda pâpürehne ve serpürehne obalarına götürüp günâgün rencide ederek ol nâzenin havâtınları hıdmet etdirirlerdi. Nicesi cu'dan ve nîcesi şiddet-i hârdan merhûme oldılar. Nicesi bahâları ile halâs oldılar. Ve nicesi anda kalup evlâd sâhibi oldılar. Ne'üzü bi'llâh hakîr-i pür-taksîrin bu mahalde tesvîdi şer'î farza muhâlifdir. Emmâ dâğ-ı derûnumdan tahrîre cür'et etdim. Zîra ol inhizâm-da hakîr hâzır idim. Manzûrum olduğu sergüzeşti serencâmıdır ki tahrîr olundu.²¹

Evliya Çelebi, Müslüman kadınların hac ibadetine iştirakinin zorluklarından ve yaşanan bazı olumsuzluklardan da yola çıkarak çekince koyması tartışmalıdır. O da bunun farkında olduğu için gelecek itirazları frenlemek adına "Ne'üzü bi'llâh hakîr-i pür-taksîrin bu mahalde tesvîdi şer'-i farza muhâlifdir" ifadesiyle açıklık getirmektedir. Evliya Çelebi'nin yukarıda değindiği kriterler kabul edilebilir olmamakla birlikte kadının evinden çıkmaması, ölse bile evin bir köşesine defnedilmesi gibi abartılarının bir tutarlılığı da yoktur.

Meselâ Diyarbakır'da kadının dış dünyadan izole tutulduğunu gösteren satırlar "Çârsû-yı bâzârda bir fertûte pîrezen dahi yokdur. Sûk ı sultânîde bir bint i sagîre görsele katl ederler yâhûd pederini te'dîb ederler. Tâ bu mertebe ehl-i 'ırz Diyârbekir'dir."²² Dışarıdan bakıldığında bir vahşeti çağrıştıran hadiseye Evliya Çelebi'nin bakışı tamamen müspet olup bunu ırz ve namusunu muhafazayla ilintileyerek "ta bu mertebe ehl-i 'ırz" kimseler olduğunu ifade eder.²³ Kanaatimizce o günkü şartlar çerçevesinde kadınların Hac ibadeti yapmaları için uygun şartların söz konusu olmadığı söylenebilirse de şartlar ve gerekçe ne olursa olsun bu bakış açısına tamamıyla katılmak mümkün değildir.²⁴

Evliya Çelebi, devrinin namus telakkisinin etkisiyle kadını koruma adına kadının hayatını daraltan, örf ve dinin kendisine sağladığı hakları ve imti-

21 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 2005, İstanbul, YKY, IX: 368.

22 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, IV, 40.

23 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, IV, 30.

24 Bkz. A. H. Boeschoten, *Evliyâ Çelebi in Diyarbakir*, The Relevant Section of the *Seyahatname* 'Edited with Translation, Commetary and Introduction, Leiden ve New York, 1988.

yazları kullandırmayan zihniyete zaman zaman teslim olmaktadır. Sanki bu işlerin doğrusunu hiç bilmiyormuş gibi görmezlikten gelmektedir. Aslında Evliya Çelebi, pek çok konuda gördüğümüz hoşgörü, anlayış ve “Ayıp değildir” değerlendirmesini buralarda pek duyamayız. Muhtemelen eserinde de zikrettiği ekall eksere tabi’dir, sözüne uygun hareket etmeyi maslahata uygun görmektedir.²⁵

Güzellikte zirve olarak Havran bölgesinin kızlarını görmektedir. Bunu da başka kaynaklarda hiç geçmeyen kendisinin de şifahi olarak babasının arkadaşlarından duyduğu bir rivayete dayandırmaktadır. Anlatıya göre; Fransa Kralı’nın Arabistan Yarımadası ve Suriye civarlarına yapmış olduğu baskın ve yağma sırasında ele geçirilen ve esir edilen kızlarından bahsederken güzellikte zirve olarak gördüğü Havranlı kızlara benzetmiştir.²⁶

3. Seyahatnamede Kadınların Tavsif Biçimi

Evliya Çelebi seyahatnamesinde kadınların fiziki güzellikleri, giyim kuşamları, hal ve hareketleri ve olaylar karşısında aldıkları tavırlar konusunda oldukça fazla malzeme bulunmaktadır. Fakat şu da unutulmamalıdır ki, onun yaşadığı yüzyılda Müslüman hanımların vücudunun el, kısmen yüz ve ayaklar dışında başka bir uzvunu görmek hemen hemen imkânsızdır. Gayrimüslimlerin de Osmanlı topraklarında Müslümanların yoğun yaşamadıkları coğrafyalarda daha serbest hareket ettiklerini el-yüz-ayaklar dışında saçlarının, boyunlarının ve gerdanlarının açık oldukları anlaşılmaktadır. Tüm gayrimüslim hanımlar için genel geçer bir hüküm olmamakla beraber; Seyahatnamedeki örneklerde farklıya vurgu sebebiyle öne çıkarıldığını tahmin ediyoruz. Mahbub kelimesinden kasıt ise çoğunlukla genç yakışıklı, tüysüz, parlak gençler olduğu anlaşılmaktadır. Mahbube ise müennes eki olan “e” ilavesinden de anlaşılacağı üzere sevimli, güzel ve alımlı genç kızlar manasıdır. (Evliya Çelebi, 2006: I, 185). Yukarıda da ifade edildiği gibi kadınlarla ilgili Farsça Zenan, Arapça Nisvan gibi çoğul kullanımlara sık rastlanmakla birlikte; yer yer negatif anlatılarda avret, guyende (şarkıcı) koç kaçkını, kalim (evlenmiş kadın anlamında) ve fahişe gibi ifadelerle rastlanmaktadır.²⁷

Evliya Çelebi, özellikle kadınların güzelliklerinde, yaşadıkları şehrin veya toprakların “ab u havasının” yani havasının suyunun etkisi olduğuna vurgu yapmıştır. Bazen anlatısında kadınları yere göğe sığmaz bir şekilde betimler. Bursa’yı anlattığı bölümde kadınların konuşmalarındaki dikkatli oluşlarına ve sözlerini derli toplu güzel bir şekilde ifade gücüne işaret eder. Kelime se-

25 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, V, 15.

26 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2006, I, 40

27 Nurettin Gemici, *17. Yüzyılda Kadınlar*, Evliya Çelebi’nin Gözlemleriyle, Bayrak Yayıncılık, İstanbul: 2011, 350. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, II, 264.

çimlerinin ahenkli oluşuna ve saçlarının kıvrım kıvrım oluşunun tespitini muhtemelen bu güzellikler karşısında deli divane olan Bursa şairlerinin şiirlerine bakarak çıkarsamıştır. (Evliya Çelebi, 1999, II: 22).

Evliya Çelebi, genel manada kadına güven duymama ve hilelerine karşı her daim tedbiri elden bırakmamak gerektiği konusuna Bitlis'te de yer verir. Babasından metne aktardığı bu nasihatlerin benzerleri Edebiyatımızda Pend-name türü eserlerde geçmektedir.

*Ser verecek sözüün var ise sakın avretine deme.
Cüniüb olup yemek yeme.
Esbâbın söküğün üstünde dikme.
İyi adın keme takma ve keme yoldaş olma zararın çekersin.
Yürü ileri gözüm, kalma geri.
Alay bozma, tarla basma, yârân pâyna sarkma.
Komadığın yere el uzatma. İki kişi söyleşirken dinleme,
nân u nemek hakkın gözet, nâ-mahreme nazar edüp ihânet etme,
Da'vetsiz bir yere varma, varırsan emn [ü] emân yerde ehl-i ırza var.
Mahrem-i esrâr ol, her meclisde istimâ' etdiğin sözleri hıfz eyle.
Eveden eve müisâferet edüp söz gezdirme,
zemm ü nemm ü gıybet u mesâvîden ârî ol.
Halûk ol, herkesle hüsn-i ülfet edüp lecûc ve zebân-dırâz olma.
Senden ulular önünde gitme, ihtiyârlara ri'âyet et.
Dâ'imâ tâhir olup her muharramât-ı menhiyyâtdan perhizkâr ol.
Evkât-ı hamseye müdâvemet edüp salah-ı hâl ile mukayyed olup
ilme meşgûl ol²⁸*

Evliya Çelebi'ye göre; Trabzon halkını rahat tipler olarak tanımlar. Bu sebeple gezip tozmayı seven, yeme içme meraklısı, kaygısız, dost canlısı ve sağlıklı oluşlarının işareti olarak yüzleri kırmızıdır. Kadınları Abaza, Gürcü ve Çerkez güzellerinden olduğu için bu hanımlardan dünyaya gelen çocukları tabir yerindeyse ay parçası veya güneş gibi parlaktır.²⁹

Evliya Çelebi'nin Anadolu'daki şehirlerde yaşayan hanımlara dair gözlemlerinin arkasında o yöre halkından duydukları ve gördükleri etkili olmuştur. Evlilik çağına gelmiş kız çocuklarının ve kadınların isimlendirilmelerine dair bilgiler daha önceki çalışmalarımızda geçmişti.³⁰ Evliya Çelebi'nin Müslüman kadınlarda öncelediği kriterlerin başında tesettür ve giyimleridir. Konuşmaları, fiziki görünüşleri, yürüyüşleri, hal ve hareketleri konusunda

28 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, II/37.

29 İklim-i hâmisde bulunmanın âb [u] hevâsının letâfetinden cümle halkı ehl-i zevk ve ehl-i teferrüc olup ayş [u] nûşa meşgûllerdir. Bî-gam ve bî-kayd yârân-ı zarîfân [u] âşıkân ki-mesneler olmağıla reng-i rûyları humret üzredir ve nisâ tâ'ifeleri Abaza ve Gürcü ve Çerkez mahbûbeleri olmağıla mahbûb u mahbûbe ciğer-küşeleri olur kim gûyâ her biri birer meh-pâre pençe i âfitâblardır (Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, II, 52-53).

30 17. Yüzyılda Kadınlar Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle, Bayrak yayınları, 2011, İstanbul, 245.

da bilgiler verir. Konuşurken ağzını açmadıkları için dişlerini görmediği halde saklanmış inci gibi nitelemesinden olumlu yaklaşımı hemen fark edilir.

Evliya Çelebi'nin gezip dolaştığı coğrafyalardaki bütün kadınlara dair bilgilerin hepsini burada vermek imkânsızdır. Fakat burada Osmanlı devletinin bilinen tanınan şehirleri öncelenerek veya farklı bir tespit içeren alıntılarının yer aldığı şehirlere ağırlık verilmiştir. Örnekleme olarak verilecek bu kısımda ilk olarak Amasya'dan bahsederek diğer şehirlerle sürdürülecektir.

Amasya'daki kadınların konuşmalarının düzgün olduğunu ve örtünme konusundaki hassasiyetlerine de övgüyle yaklaşır. Car ve izar giymelerini de tesettüre verilen önem çerçevesinde zikreder. Aslında kapalı bir ifadeyle de olsa Amasya'nın Türk şehri olmasından ötürü güzelliklerinin vasat oluşuna da vurgu vardır.

Gerçi Türkiştândır, ammâ kesb-i tarâvetden mahbûb u mahbûbeleri hüsn-i cemâlde ve lutf ü i'tidâlde olup³¹

Aynı zamanda kadınların güzelliği konusunda suyun rolü olduğunu Erzurum'da dile getirir. Şifalı su veya ılıçalarda yıkanan kimselerde başta cilt olmak üzere bazı hastalıkların olmayışı kast olunmaktadır.

Evsâf-ı hevâ vü âb-ı hayvân: Üç ay hevâsı gâyet latîfdır kim âdem hayât-ı câvidân bulur. Suyu zülâl-i cândır. Ata ve nisvâna suyu gâyet nâfi'dir³²

Yine aynı şekilde Bingöl'deki Hurme Gölü'nün suyunu kadınlara iyi geldiğinden haber verir. Bu gölün suyunun, zayıf kadınların şişmanlattığı ve doğumu kolaylaştırdığını ifade eder.³³

Bayburt'tan bahsederken kızlarının güzelliğine değinerek bir deyiş aktarır:

Hattâ elsine-i nâsda "Kemâh'ın bezi, Erzincân'ın kozu ve Bâyburd'ın kızı" deyü elsine-i nâsda darb-ı mesel olmuşdur.³⁴

Urfa'daki kadınlardan bahsederken temiz, tesettüre riayetkâr, edepli hanımlar olduğundan dem vurur:

Âb ı hevâsının letâfetinden âlüfte vü âşüfte yârândan sâhib-i tab' şîrîn-edâ dilberleri olur. Ve mahbûbeleri pâk u pâkîze ve afîfe, sâhib i âdâb, ehl i perde, sâde-dil havâtînleri var.³⁵

Evliya Çelebi sadece hanımları tavsif etmekle yetinmeyerek bazı yerlerde kadınları ilgilendiren fıkhi, tıbbi veya ictimai görüşler de belirtmiştir.

31 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, II / 98.

32 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, II / 108.

33 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, III / 129.

34 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, II / 194.

35 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, III / 94.

4. Seyahatname'de Kadınlarla Alakalı Sıradışı Anlatılar

Evliya Çelebi, Müslümanların gayrimüslim kadınlarla evlenebilmelerinin dinen mümkün oluşuna dikkat çekerken tersi durumun yani Müslüman kadınların Müslüman olmayan erkeklerle evliliğine karşı çıkar. Tebriz'de Şiilerle bu konuda münakaşa etmekten geri durmaz.³⁶

Gezdiği ve gördüğü şehirlerde rastladığı İslam'a ve genel ahlaka mugayir münasebetlerin tespitini yapar ve tasvip etmediğini açıkça ifade eder. Özellikle kadınlarla ilgili bu tarz düşünceleri ve uygulamalara rastladığı şehirler Osmanlı-Safevi veya Sünni-Şii ihtilafın siyasi olarak yükseldiği coğrafyalardır. Bir kadının cahiliyede olduğu gibi erkeklerden poligami tarzı evliliklerden bahsetmesi sanki bu siyasi tartışmanın Seyahatnameye bir şekilde taşındığını gösteren ifadelerdir de denilebilir. Hatta kadının evlilikleri sonucu doğan çocuğunun babasının kim olduğunun tayinini çocuğun biraz büyümesinden sonra kendine bırakılması da İslam öncesi Cahiliyedeki adetlere benzerlik arz eder.³⁷ (Evliya Çelebi, 1999, II, 146).

Evliya Çelebi'nin kadınların evlerinin dışında olmalarını garip karşılamayarak eleştirel değil kabul ve teşvik edercesine yaklaştığının görüldüğü yerlerin başında Dağıstan, Diyarbakır ve Bitlis gelir. Genellikle mutaassıp ve tutucu denilebilen bu şehirlerde İslamiyetten gelen hassasiyetin ötesinde namus koruma içgüdüğü rol oynamaktadır. Dağıstan'da çarşı pazara hiç çık[a]mayan kadın için bu durumun iki istisnasından alaycı bir biçimde bahseder. "Ancak vefatından sonra tabut içinde şehri seyrederek mezarlığa götürülmesi sırasında dışarıyı görür?? örneğiyle veya haccetmek için evinden dışarı çıkabilir.

Bu şehir içre aslâ nısvân tâ'ifesi manzûrumuz olmamışdır. Meğer bu Dağıstân'da havâtîn kısmı merhûme olduktan sonra kapusundan taşra çıkarup mezâristân şehri seyrine götürürlermiş. Yohsa Hacc-ı Şerîfe gitmeden gayrı nısvân tâ'ifesi kapusundan taşra çıkmak ihtimâli yokdur³⁸

Evliya Çelebi kadınların sokağa çıkmaları sınırlı hallerde uygun görmektedir. Lâdik şehrinde dindar ve mesture hanımların evlerinden hamama gitmek ve akraba ziyaretleri için çıkmalarını makul karşılar. Yine kale ve şehir savunmasında kadınların eski püskü elbiseler giyerek savaşmalarından çok memnun olur.³⁹

36 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, II / 131.

37 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, II / 146. Bir kadınla cinsel ilişkide bulunan çok sayıdaki erkek, kadın hamile kalıp doğum yaptıktan ve doğumun üzerinden birkaç gün geçtikten sonra kadının gönderdiği haberle toplanırdı ve onlardan hiçbiri de gelemezlik edemezdi. Kadın onlara şöyle derdi: -Yaptığınız işin sonucunu görmüş bulunuyorsunuz ve sen, ey filanca! Bu çocuk senindir. Kimi seviyorsan onun adını verebilirsin. Anne böyle çocuğu babasına ilhak ederdi. Erkek de bunu reddedemezdi. Mustafa Öztürk, *Cahiliyeden İslâmiyet'e Kadın*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2012, 38.

38 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, II / 157-158.

39 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, II / 203.

Aslında Kadınların her ne kadar hassasiyetleri olsa da erkeklerin onların üzerlerindeki kontrollerini elden bırakılmaması gerektiğine Konya bölümündeki anlatısında vurgu yapar.

Cânib-i (---) nâzır Atbâzârı kapusu üzre zencirler üzre asılmış bir kuru at kafasına gem urup ibret-nümâ olmağışün komuşlardır. Zîrâ bu memleket fârisü'l-hayl sipâh diyârıdır. Anlara nasihat olsun için "Avrete ata i'timâd etmeyüp, at kuru kafa olursa da başından gem eksik olmayup licâm-ı zimâmın elde zabt edesin" demektir.⁴⁰

5. Arap Coğrafyasındaki Kadınlar

Bu coğrafyadaki kadınların durumuna dair seyahatnamede geçen bir ifade ile başlayacak olursak "Arabistân olmağıla marâlî ve gazâlî yed-i kudret ile mükehhâl gözlü ve şîrîn sözlü ve münevver yüzlü, sâhib-i hayâ dilberleri olur ve mahbûbeleri câ-be-câ vardır, derler ammâ memdûh değildir ammâ mü'eddebe havâtînleri var"⁴¹

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere Evliya Çelebi'nin gözünde Arap kadınları ve kızları çok makbul değildir. Hac yolculuğu ve Mısır'daki yaşadığı yıllardaki gözlemlerinde Arap kadınlarını çoğunlukla güzel bulmaz, fakat sürme çekilmiş gibi ceylan gözü gibi iri gözlerinin oluşu ve konuşmalarının tatlı, yüzlerinin nurlu oluşlarını belirtse de son tahlilde güzel olmadıkları ve övgüye değer olmadığı konusunda kanaat serdeder. Muhtemelen Arap coğrafyasında gördüğü hanımların çoğunlukla koyu tenli oluşları ve yürüyüş tarzı, giyim kuşamları ve konuşmaları, hal ve hareketlerini yadırgamakla ilgisi de olabilir.

6. Ziyaret yerlerinde Kadınlar

Evliya Çelebi, Aksaray'da kadınların çoğunlukla türbe ve benzeri ziyaret yerlerini kadınların baskın olduğunu ifade eder. "Ziyâret-i Kırk Kızlar: Ekseriyâyâ zenân tâ'ifesi ziyâret ederler. Bir cihân-niimâ zemîne vâki' olmuştur"⁴² Aslında her dönemde din konusunda samimi ve züht sahibi insanlar arasında kadınlar fazladır. İstanbul'da her ramazan ayının ilk gününden itibaren tekke-türbe ve ziyaretgâhlarda hatırı sayılır derecede kadınları görmek mümkündür.

7. Evliya Çelebi'nin Eleştirel Baktığı Kadınlar

Evliya Çelebi'nin eleştirilerinden sadece Arap kızları nasibi almamaktadır. Evliya'nın zahirini görünüşünü beğenip ahlaken tenkit ettiği kadınlar da vardır. Bunlardan birisi de Edirne'li bazı kadınlardır. Genelinden memnun olmakla birlikte uygunsuz gördüğü hanımları da sıkıca eleştirir. Fakat Edir-

40 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, III/17.

41 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, III/ 40.

42 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, III /118.

ne'deki kadınlar güzellikte zirve olmaları, bir güzele yakışır şekilde hal ve hareketlerinde, oturup kalkmalarında dengeli, ölçülü ve gösterişli olmaları karşısında insan hayran kalır. Konuşmaları düzgün, dişleri gizli bir inci gibi görünmez, giydikleri elbiseler kendilerine yakışır (sanki) Rabiâtü'l- Adeviye seviyesinde kendisini sakınan, dindar güzellik sahibi edepli kadınlardır. Maalesef böyle büyük bir şehirde "Çam Çakalsız olmaz" sözünde geçtiği üzere koç kaçkını olup (erken kocaya kaçan) isyankâr kadınları varsa da yine de pek çok yere göre Edirne şehrindeki hanımların olanın iyisidir. Çünkü buradaki yıldız gibi parlak kızların içinde oldukça kendini sakınan tertemiz kızlar vardır ki, her birisi bir çeşit delinmedik gibi az bulunan eşsiz inci ve açılmadık bir gonca gül olup babalarından başka bir erkek yüzü görmemiş ve sözü işitmemişlerdir.

Ammâ zenâneleri gâyetü'l-gâye hüsn-i cemâlde ve lûtf-i i'tidâlde sâhib-i ân olup levendâne cünbüş ve harekât-ı sekenâtlarına âdem hayrân olur. Kelimâtları mevzûn ve dişleri lü'lü'-i meknûn, her siyâbı kendülere uykun, Râbî'a-i Adeviyye mertebesinde ehl-i perde, zâhide, sâhib-i cemâl havâtîn-i mü'eddebeleri vardır. Gerçi böyle bir sevâd-ı mu'azzamda "Çam çakalsız olmaz" kelâmı üzre koç kaçkını eder nisvân-ı sâhib-isyânları da olur ammâ sâ'ir diyâra nazar ederek bu şehir-i Edirne aslah-ı mevcûddur. Zîrâ duhter-i pâkîze-ahterleri gâyet perhîzkâr pâkizeleri var kim henüz her biri birer güne dürr-i yetîm-âsâ birer dürr-i nâ-sufte ve birer gonca-i nâ-şüküftedirler kim pederlerinden gayri er yüzün {görmüş} ve merd sözün istimâ' etmiş değillerdir.⁴³

8. XVII. Yüzyıl Kadınlarının Dindarlığı

Evliya Çelebi'nin, bugünkü Güneydoğu bölgesine dair değerlendirmelerinde dini hassasiyetleri yoğun bir şekilde ön plana çıkardığı görülmektedir. Örneğin Diyarbakır'daki kadınların iffetlerinden ve dindarlıklarından çarşı hamamlarına gitmediklerini, çarşı ve pazarda dolaşmadıklarını övmektedir. Evliya Çelebi'ye göre bu bölgede dışarıda kadın görmek imkânsızdır. Erkeklerin tesettür ve kadınların çarşı Pazar dolaşmalarına karşı tahammülü ve hoşgörüsü bulunmamaktadır.

Manzara-ı hammâm-ı mahsûs-ı a'yân: Evvelâ a'yân [u] kibâr takrîrleri üzre Şehrimizde cümle yüz kırk altı sarây ve gayri hânedân hammâmları vardır" deyü tefâhür ederler, zîrâ havâtînleri gâyet ehl-i perde ve mestûre ve ehl-i irza olduklarından çârsû-yı bâzâra çıkmayup ev hammâmlarına girerler.⁴⁴

Ve gâyet müsinn ricâlleri ve müsinne nisvânları olur. Hakkâ ki bu vilâyetün umûmen zarâfeti gibi sâhib-i melâhatı olmaz, derler. Cümle halkı mü'min u muvâhid ve pâk-i'tikâd u ehl-i tevhdî ve sâhib-i vera' âdemlerdir. Nisâ makûleleri gâyetü'l-gâye Râbî'a-ı Adeviyye mertebesinde ehl-i perde, zâhide sâhib-i cemâle havâtînleri var. Çârsû-yı bâzârda bir fertûte pîrezen dahi yokdur. Sûk-ı sultânîde

43 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, III/264-265.

44 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, IV/40.

bir bint-i sagîre görseler katl ederler yâhûd pederini te'dîb ederler. Tâ bu mertebeye ehl-i ırz Diyârbekir'dir.⁴⁵

Evliya Çelebi, Bitlis halkının mutaassıp oluşundan ötürü kadınlar hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Buna sebep olarak da “çarşu ve pazarda gezmediklerinden malumum değil” diyerek kendini savunur. Evliya Çelebi'nin bize dolaylı anlatmak istediği Bitlisli hanımların dini hassasiyetlerinden ötürü çarşı pazara çıkmayı kerih gördükleri veya eş veya ailelerinin izin vermediği anlaşılmaktadır.

Der-medh-i hammâm-ı mahsûs-ı a'yân: Beşâret Ağa karındaşımızın tahrîri üzre cümle altı yüz ev hammâmları vardır. Zîrâ bu şehrin halkı hurme hâtûnların aslâ kapudan taşra çıkarmayup ev hammâmlarında gaslederler. Bir avreti çârsûda görseler katl ederler⁴⁶

Bu nedenle de Bitlis'te kadınların giyim kuşamlarını anlatırken şahsi gözlemlerine dayanmadığını başkalarından duyduklarını nakletmekle yetindiğini ifade eder.

Ba'zı birâder-i cân-berâberimiz olanlardan istimâ' etdiğimiz üzre cümle zenâneleri beyâz çar bürünüp yüzlerinde burka ve serlerinde altun havâtînleri var.⁴⁷

İfadelerinde bölgenin mutaassıplığını yansıtır şekilde, Abdal Han'ın eşi Zal Paşa'nın kızı Hanım Sultan dışında isim vermez; hatta onun isminin olduğu kısmı da boş bırakır.

Der-vasf-ı nâmhâ-yı nisvân: Çokluk su'âl etmeğe kâdir olamadım ammâ hânın ehli Süleymân Hân vezîri Zâl Paşa'nın kerîmesi Duhteri (---) Hanım sultândır kim yüz câriyeye mâlike hanımdır.⁴⁸

Cariyelerinin bile çarşı pazara çıkmadıklarını belirtir ve çok az sayıda muhtemelen doğaçlama olarak isim verir.

Der 'îlâm-ı esmâ-i cevâriyân: Aceb hikmetdir kim câriyeleri bile bâzâra çıkmaz ammâ esmâları ma'lûmdur: Vildân ve Tâbende ve Ruka ve Mehrû ve Eğlence ve Çeşmi-i siyâh ve Gevher ve Şemmâsa ve Dilârâm ve Süreyyâ ve Güllü ve Kevkebân ve Nûrbânû ve Bâğ-ı cinân ve gayrı ma'lûmum değil.⁴⁹

Muhtemelen seyahat notlarının kendisi oradayken birilerinin eline geçmesinden korktuğundan dolayı veya ilgili sayfaları Bitlis Hanı'nın yanında bir vesileyle okuması gerekirse diye düşündüğünden; genel ahlak telakkisine mugayir bir durumda kalıp açık vermekten çekindiği düşünülebilir.⁵⁰

45 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, IV / 40.

46 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, IV / 67.

47 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, IV / 67.

48 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, IV / 66.

49 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, II / 67.

50 Dankoff, Robert, *Evliyâ Çelebî in Bitlis*. Leiden: Brill, 1990.

Meşhur Celâlîlerden Abaza Hasan Paşa ayaklandığında çıkan kargaşada ganimet olarak eline geçen cariyeleri tanımlarken kullandığı ifadeler, onun kadınların evden dışarı çıkmaması gerektiği görüşünü teyit eder biçimdedir. Bu cariyeleri, “Âfitâb-ı âteş-tâb’dan bile pinhân”: “gün ışığı görmemiş” ve “evinde bin bir nazla yetiştirilen kızlar” diye tanımlamıştır.⁵¹

Evliya Çelebi’deki mahremiyet anlayışı ve Müslüman kadına yönelik kısıtlamalarının bir sebebi de Hac esnasında şahit oldukları ve duyduğu bazı olumsuz şeylerdir. Aslında Seyahatname’nin tamamında onun bu çekincesini ve endişesini görmek mümkündür. Bugünkü Romanya’da yer alan Tamaşvar’ile Varat şehri arasında bir kale halkından bahsederken mevzuyu yine kadına getirerek benzer ifadeleri kullanmaktadır.

...ve zenâneleri aslâ kapudan taşra çıkmazlar. İllâ musallaya cenaze namazına çıkarırlar. Bu hususta gayet mutaassıp kavimdirler, amma hakka ki kitap hükümünce ederler.⁵² Devamında da “kadınların taşrada yani dışarıda gezmeleri enderdir. Çünkü ehl-i iffet ve hünerlerdir.⁵³

Balkanlarda Belgrat’taki Müslüman ahaliden de sitayişle bahsederek aynı argümanlara yer verir. Bu bölgenin kadınlarının mahremiyet çizgileri ve dindarlığının ölçülerini aşağıdaki şu ifadelerle beyan eder:

Ve duhter-i pâkîze-ahterleri dahi gâyet perhîzkâr bâkire kızları var kim henüz her biri birer dürr-i nâ-süfte ve birer gonca-i nâ-şüküftedirler. Hüsn i cemâlde ve lütf i i’tidâlde olup pederlerinden gayrı er yüzün ve erkek sözün istimâ’ etmemiş bintânları vardır⁵⁴

Ele geçen kadınların değerini ifade için her biri bir Rum (Anadolu) bölgesinde devlet adına toplanan vergi anlamında haraç ifadesini seçmiştir.⁵⁵ Bulgaristan Şumnu’da kadınların giysilerine bir standart getirerek doğru tesettürü tarif eder.

Cümle çuka bürünüp cümle beyâz şeyh abası ferrâce giyerler. Meğer mün’ime hâtûnlar ola kim çuka ferrâce giyerler.⁵⁶

Evliya Çelebi’nin Osmanlı toplumunda görmek istediği veya tasvip edip onayladığı kadının temel vasfı evinden ayrılmamak ve namahrem erkeklerle ihtilattan uzak kalmaktır. Kadınların ev hamamları diye betimlediği evlerdeki hususi hamamlarda yıkanmaları gerekmektedir. Ev hamamı olmayanların da zaruretten şehirdeki hamamlara gitmesi uygundur. Böyle bir durumda kadınların mutlaka arka sokaklardan gidecekleri yerlere gitmesi gerekir.

51 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, V/126-128.

52 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, V/209.

53 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, V/199-214.

54 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, V/197-198.

55 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, V/248.

56 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, III/174.

Mümkünse çuha cinsi bir kumaştan mamul elbise ve ferace giyilmeli peçe takılmalıdır. Katbekat üst üste giyilen bu elbiselerin ortak özelliği; vücut hatlarını belli etmemesi ve yüze tutulan peçenin kadının tanınmışlığının önüne geçmesidir.

Ayrıca erkeklerin kadınlara benzemesi kabul edilen saç uzatma da kınanmıştır. Mardin ve havalisindeki Kürtlerin saçlarını uzatmalarını “avret gibi fitil fitil saçlı” diyerek; kadınları ise “kadınlarının da saçları topuklarına kadar inmiş” ifadeleriyle betimler. Erkek için saç uzatmanın hoş karşılanmadığı ve kadına benzemek olarak çok eskiden bu yana görüldüğü anlaşılmaktadır.⁵⁷ Halk arasında “Anan gibi saç büyüteğine baban gibi bıyık/sakal büyüt” deyişi de bunu doğrulamaktadır.

9. Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre XVII. Yüzyıl'ın Tanınmış Kadınları

Seyahatnamedeki, Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelerde ve bu bölgelerin dışında yaşayan kadınlara yönelik tespitlerin tamamının buraya taşınması mümkün değildir. Fakat sınırlı örneklerden de anlaşılacağı üzere Evliya Çelebi'nin dünyasında, özelde Müslüman kadının durumu XVII. Yüzyılın öncesi ve sonrasında yaşayan anlayışından fazla farklı değildir. Evliya Çelebi'nin farkı, dönem eserlerinde de facto durum olarak ismi bilinen fakat hakkında detaylı bilgi verilmeyen meşhur kadınlar hakkında tanımlayıcı veya tamamlayıcı bazı bilgiler vermesidir. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki bazı meşhur hanımlar hakkındaki değerlendirmelerde, tarihen örtük kalmış ve az bilinen bazı bilgiler ve ilginçlikler bulunmaktadır. Bu konudaki değerlendirmeler, ayrı bir başlık olarak burada verilmektedir. Bu bölümde, Kaya Sultan, Perihan Sultan gibi Çelebi'nin çağdaşı olan bazı hanımlar hakkında bilgiler verilmektedir. Çelebi, bazen de XVII. yüzyıldan önce yaşamış Kadeyfe, Züleyha, Rabiâtü'l-Adeviye ve Mama Hatun gibi hanımları eserinde bir vesileyle zikretmektedir. Bunlardan çağdaş olanları önceleyerek Perihan Hatun ve Kaya Sultan'dan bahsetmek yerinde olacaktır. Bu isimler Seyahatname'de başat bir rol oynamakla kalmayıp; ideal manada olması gereken güzellik kavramının da içini doldurmaktadır.

10. İhtilaf ve İhtiras Arasında Kalan Güzel Bir Kadın, Perihan Hatun

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde bazı meşhur hanımların hayatına dair oldukça fazla bilgi ve malumat bulunmaktadır. Tanınmış hanımlardan bazıları; Züleyha, Kadayfe, Belkıs ve Perihan Hatun olarak zikredilebilir. Evliya Çelebi'nin akrabası ve çağdaşı Veziriazamlık da yapmış İbşir Paşa'nın hanımı Perihan Sultan, kendi güzelliğinin kurbanı olmuştur denilebilir. Os-

57 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, IV / 43.

manlı padişahı Sultan I. İbrahim'e kadar güzelliği hakkında söylentilerin ulaştığı talihsiz Perihan Sultan pek çok canlara mal olmuştur. Padişahın talak verilerek kendisinin nikâhına almak istediği Perihan Sultan'ın yaşadığı sıra dışı bir gelişme, Vardar Ali Paşa gibi müstakim fakat ilm-i siyasetten uzak bir vezirin canına mal olmuştur. Evliya Çelebi'nin anlatısına göre; Sultan İbrahim güzelliğini öğrendiği ve elde etmek istediği Mavrol Han'ın kızı Perihan Sultan'ın İstanbul'a getirilmesini istemiştir. Fakat Sivas Beylerbeyi Varvar Ali Paşa, o sırada Mustafa İbşir Paşa'nın nikâhında olan Perihan Hatun'u İstanbul'a vermek istememektedir. Ali Paşa, şeriata aykırı bulduğu bu muamelenin önüne geçmek için Perihan Sultan'ı Tokat'a getirdikten sonra bir kaleye hapsedip, kapısını da kurşunla mühürleyerek İstanbul'a gönderilmesinin önüne geçmiştir. Vardar Ali Paşa'nın konuşmalarını kendi lehçesiyle aktaran Evliya Çelebi gelişmeleri an-be-an yerinde takip etmiştir. Olayın safahatı şöyledir;

Hattâ sene 1056 târîhinde Varvar Alî Paşa'dan İpşir Mustafâ Paşa'nın hatunu Mavrol Hân kızı Perihân'ı Sultân İbrâhîm Hân Varva[r]'dan taleb etdikde, {Varvar Alî Paşa; eydir}: "Cânum, hankı şer'de vardur kim bir müselmânın menkûhesin nâ-şer'î verem? Veremem, cânum" deyü Boşnak lehçesiyle kelimât edüp vermedi. Âhir Sivas'dan azli kabûl edüp İpşir Paşa'nın hatunun bu Tokat kal'asına haps edüp kilidine kurşum akıdup ol hatunu İbrâhîm Hân'a vermedi.⁵⁸

Osmanlı Devleti'nin duraklama döneminde devletin tekrar toparlanması ve tedbirler alınması hususunda yapılması gereken ivedi o kadar çok şey varken; göreve gelen Padişahların ve vezirlerin gerekli liyakat ve donanımdan uzak oluşları; lüzumsuz ve faydasız işlerle meşguliyetleri idarededeki kötü gidişatı ve bozulmayı hızlandırmıştır. Hile-yi şeriyye ile evli bir kadını elde etmek gibi basit ve bayağı bir işe herkesin karşı çıkması beklenirken aksine seferber olması anlaşılır bir durum değildir. Perihan Sultan'ın eşi İbşir Paşa'nın durumdan vazife çıkararak Vardar Ali Paşa'yı tuzağa düşürmesi ise tam bir garabettir. Bu ve buna benzer türden dengesizlikler duraklama döneminin tipik örneklerindedir. Konumuz muvacehesinden bakılacak olursa her dönemde kadının güzelliğinin XVII. Yüzyılda da olsa başa bela olduğudur.

11. Hansoylu Bir Kadın, İsmihan Kaya Sultan (1632?-1659)

Evliya Çelebi, Melek Ahmed Paşa'lı yılları diyebileceğimiz 1648-1662 arasında sözü bir vesileyle Kaya Sultan'a getirmektedir. Çelebi, İsmihan Kaya Sultan'ın vefatından yedi sene öncesi tamamen tövbekâr olup her türlü dünyevi oyun, eğlence, saz-sözlü Meclisleri bıraktığını ve Aziz Mahmud Hüdayi'den el alıp kendisine bağlandığını aktarır. İbadetlerini özellikle namazlarını kaçırmadan kıldığını ve nafil ibadete aralıksız devamından bahseder.⁵⁹

58 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, V/33-34.

59 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, V/132.

Bu konu bağlamında Nuran Tezcan'ın iki makalesi⁶⁰ ve Robert Dankoff'un Melek Ahmed Paşa'ya dair kitabı çok önemlidir.⁶¹ Melek Ahmed Paşa ile Kaya Sultan evliliği ve birbirini seven iki aşığın muhabbetini konu alan bir aşk romanı tadındadır. Bunda Melek Ahmed Paşa'nın şahsiyeti ve her ikisinin de ilk evlilikleri olup ölünceye kadar beraber olmuşlar. Her ne kadar zorla Melek Ahmed Paşa'nın Sultan I. Ahmed'in kızı Ayşer Sultan ile evliliği olmuşsa da beraberlikleri aile hayatı oluşmamıştır.

Hakkâ ki ol asırda on yedi aded sultânlar var idi. Birisi Kaya ile Melek geçindiği gibi biri geçinmezler idi ve gâyet âkile ve müdebbire ve âkıbet-endîş idi. Hakkâ ki Murâd Hân-ı Râbî'in duhter-i pâkîze-ahteri kağan arslan idi kim cümle sultânlarla ihsân u in'âmlar ederdi.

Ammâ nâ-murâd Kaya merhûme hîn-i şehâdetinde henüz yigirmi yedisine girüp mu'ammere olmuşdu ve Melek'den gayra varmamışdı. Mukaddemâ Murâd Hân silihdârı Mustafâ Paşa'ya nâmzâd idi, ammâ almamışdı. Melek'den gayrı felekde bir merd-i ferd yüzün görmemiş idi. Hâlet-i nez'den üç sene mukaddem kendinden gûnâ-gûn kerâmet mertebesi rü'yâ-yı sâlihalar ve acâ'ib ü garâ'ib ve kelimâtlar istimâ' olunurdu.⁶²

Melek Ahmed Paşa ve Kaya Sultan'a dair satırlar Seyahatnamede oldukça geniş yer tutmaktadır. Osmanlı tarih kitaplarında özel hayata ait pek çok bilgi buradan çıkarılabilir. Erkekler dünyasından bazı rekabet ve çekişmeleri siyasi tarihlerde kısmen görebiliyorsak da kadınların dünyası bizce hep meçhul kalmıştır. Saray'da evlilik işlerinin nasıl yürüdüğünü ve mahrem konular hakkında bilgi bulmak imkânsızdır. Tanzimat sonrası bazı Osmanlı Hanım sultanlarının yaşayışlarına dair malumat elde etmek mümkündür. Erken dönemde bu konuların gündeme getirilmesi bile sakıncalıdır. Yine İkdâm baskısı yapılırken özellikle Kaya Sultan'ın acıklı vefatıyla biten doğumu sırasında yaşananlar ve anlatılanlar sansüre takılarak ilk matbu baskıda metinden çıkarılmıştır. Bütünü itibarıyla Yusuf ü Züleyha, Kerem ile Aslı misali olan Kaya Sultan ve Melek Ahmed Paşa evliliği başlı başına bir romana, filme konu olacak kadar ilginçtir. Özellikle Melek Ahmed Paşa'nın eşi Kaya Sultan'ının defni sırasında yaşananlar bunun küçük bir örneğidir.

Âh Kaya Sultânım, efendim, velî-ni'amım" cânım Kaya deyü fakîr Melek ağlayarak Bâğçekapu-su'na varup, andan niçe bin âdem tabutın ketiflerine alup tâ Aya-sofya câmî'ine muttasıl Sultân İbrâhîm Hân ve Sultân Mustafâ Hân türbesinde Ayasofya haremine nâzır pençerenin iç yüzünde defn etdiler. Hemân Paşa'yı ol

60 Tezcan, Nuran "Seyahatname'deki Ask Öyküsü: Bir Kaya Sultan Vardı!" *Kebikec*, 2006, s. 13-27, "Ask Mesnevilerini Sövalye Askı Bağlamında Okumak," *Virgüil*, 2006, 55-58, 99.

61 Robert Dankoff, *The Intimate Life of an Ottoman Statesman*. Melek Ahmed Paşa <1588-1662> as portrayed in Evliya Çelebi's book of travels (Seyahat-name). Translation and Commentary by R. Dankoff with an historical introduction by Rhoads Murphey. Albany, New York: State University of New York Press, 1991.

62 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, V/132.

mahalde sar' dutup Sultân'ın kabri üzre hâk-âlûd olup düşdükde, Köpürlü eydir: "Bire hey âdem, ayıb değil midir, bir avrat için böyle edersin? Elem çekme. Ben sana bir sultân dahi veririm, ahdim olsun" dedikde, Melek eydir: "Ahdine yetişme" dedikde, Köpürlü gazab-âlûd olup gitdi.⁶³

Buraya kadar alıntıladığımız kısım dışında kalan geniş anlatı, yalnızca 17. yüzyılda yazılmış herhangi bir edebi eserde değil; bütün Osmanlı tarihi boyunca yazılmış başka hiçbir yerde bulunmayacak bilgilerdir. Dönemin güçlü vezirlerinin birbirleriyle olan münasebetleri, saraylı kadınlarla olan evlilikleri ve yaşantıları, anlatım yönüyle Seyahatname sahasında eşsiz bir kaynak hüviyetindedir. Kaya Sultan'ın vefatından kısa süre sonra hamisi Melek Ahmed Paşa'nın da vefatı üzerine Evliya Çelebi'nin içinde bulunduğu ruh halini yansıtan satırlar inanılmaz derece etkileyici ve sürükleyici bir romanın en can alıcı yerleridir.⁶⁴

12. Osmanlı Coğrafyasında Gayrimüslim Kadınlar

Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan gayrimüslimler, hayat tarzı ve bu hayatı sürdürme biçimlerinde Avrupa'daki diğer krallıklardan etkilenmiştir. Aslında bu milletlerin, Hıristiyanlık çatısı altında mezhep ayrılıklarını hesaba katmadan ortak noktalarda buluştuğu da inkâr edilemez. Evliya Çelebi'nin Avusturya başta olmak üzere akınlar sırasında gözlemlediği yerlerdeki kadınların tutumu ve davranışları birbirinden farksızdır. Aynı şekilde Orta Avrupa'daki krallıklarda olsun Balkan şehirlerinde olsun dükkânlarda alış-satış işlerini kadınlar ve kızlar yapmaktadır. O bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Bunda dahi âyîn-i gayri(?) Nasârâlar gibi dükkânlarda avretler esbâb fûrûht edüp kâr ederler"⁶⁵

Seyahatnamede Evliya Çelebi'yi gezdiği gördüğü gayrimüslim diyarlarında özellikle şaşırtan şeylerden birisi de Hıristiyan kadınların çarşı pazarda ve dükkânlarda tezgâhtarlık ve satıcılık yapmalarıdır. Bazen bunu alayla bazen de şaşkınlıkla karşılar. Ayrıca kadınlara mahsus eşyaların orta yerde alınıp satılması o günkü mutaassıp ve muhafazakâr bir toplumdan gelen Müslüman birisi için kabul edilemez. O dönem için bu durum yadırganabilecek ve hemen fark edilebilecek bir olgudur.

Evliya Çelebi'ye göre bu olup biten batıl bir âdetten başka bir şey değildir.⁶⁶ Evliya Çelebi'nin olumsuz olarak değerlendirdiği kadınlarla ilgili bir örnek de Karasu ve Dobruca havalisindeki Guyende denilen çengilerdir.

63 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2002, V / 135.

64 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2002, VI, 76-83.

65 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2002, VI / 44

66 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2002, VI / 44.

Ammâ avret çengilerine ol diyârda gûyende derler, gâyet çokdur. Alâ mele’i’n-nâs hâne-be-hâne çöğür ve çeşde ve ravza ve karadüzen ve ıklık çalup gezerler, ayıb değildir. Cümle a’yânı bu derde mübtelâlardır⁶⁷

Osmanlı hâkimiyetindeki Zerinoğlu Kalesi’nde yaşayan kadınların bir araya geldikleri toplantı yeri oldukça uzakta olmasına rağmen erkeklerle karışmamak adına arka yollardan oraya ulaşırlar. Diğer türlü bu toplumlarda yaşayan kadınlar için bir kınanma ve ayıplanma sebebidir. Kesire Kalesi’ndeki kadınlar da Kaniye kalesindeki kadınlarda olduğu gibi tarla bahçe işlerinde çalışmak için serbest hareket edebilirler.

Kesire Kalesinde kadınlar, çift ve çubuk işlerinde Ferhat gibi çalışırlar”. Meşhur efsane’deki Ferhat Şirin’ine kavuşmak için dağları taşları aralık vermeden kazmış ve delmişse buradaki kadınlarda da canla başla çalışarak tarla bahçe işlerinde çalışırlar.

Ammâ mudhike-i garîbe oldur kim, bu kavmin avratları cümle meneviş çukadan bostâncı külâhları gibi sivri sivri çuka takyeler geyüp yüzleri açık gîsûları perîşân durhallı(?) ve bir hâlli(?) mashara heybet avratlardır ve cümlesi şayak gibi beyâz abâ sıkma dolama geyüp çiftde ve çubukda Ferhâd gibi çalışır kağan arslan zenânelerdir.⁶⁸

Lofça’da yaşayan Romenlerin yaygın isimlendirmeye çingenelerin güzelliği konusunda görüşü negatif olmasına rağmen eşleriyle beraber çekiç sallayarak birlikte çalışmalarını takdir eder.⁶⁹ Plevne’de kadınların da eşleriyle beraber çalışmalarını ve meslek sahibi olmalarını çok yadırgamaz. Vidin ve Verçok kasabasındaki kadınları kınayarak hem huylarının kötülüğünden hem de erkeklerini emirleri altına almalarını tenkit eder. “Erkeklerin başına yular geçirmişler” sözünden kastının eleştiri değil gaflet içinde olup bunun farkında olmayan erkekleri uyandırmak olduğunu da ardından ilave eder.⁷⁰

Yukarıda geçtiği üzere Kaniye’de kadınların evden dışarı çarşı pazara çıkıp gezmeleri mümkün değildir. Düşman saldırısı karşısında kaleyi korumak adına eski püskü elbiseleriyle surların üzerine çıkıp askerlere yardımcı olmalarına izin vardır. Bu durumu Kanijeliler takdir makamında onları “Erkek arslan ola da, dişi arslan dahi arslan değil midir?” diyerek kadınlarıyla öğünürler.⁷¹

Evliya Çelebi gezdiği dolaştığı yerlerde Müslümanlar arasında muteber ve saygın manevi önderlerin ruhaniyetlerinin yaşadıkları beldelere, şehir-

67 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 1999, III/209.

68 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2001, V/311.

69 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2002, VI/94.

70 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2002, VI/72-99.

71 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2002, VI/265.

lere tesirinden bahseder. Buna örnek olarak Vardar Yenicesi beldesinde aslında Gelibolu'da metfun olan Yazıcızade Mehemed Çelebi'nin eserinin halk arasında çokça okunmasından dolayı bura halkının dini hassasiyetine etkileyerek kadınlar arasında örtünme ve Saliha kimseler olmasının önünü açmıştır. Bugünün dünyasında da Anadolu'da bazı dini hassasiyetin tavan yaptığı şehirlerde de görülebilir. Urfa, Konya, Adıyaman, Bursa ve benzeri yerler sayılabilir.⁷²

Orta Yunanistan'da Atina'ya 70 km. uzaklıktaki İstefe'de XVII. Yüzyılda yaşayan Müslüman kadınlar evden sadece akşamları gün kararınca yanlarında siyahi köleleriyle akraba ve yakınlarına ziyarete gidebilirler. Gece ziyaretinin sebep-i hikmeti; karanlıkta kadınların kim olduklarının anlaşılmaması veya başka erkekler tarafından görülmemesi içindir. Gündüzleri bir kadının bu şehirden dışarı çıkması için ancak vefat etmiş olması gerekmektedir. "Ammâ bu şehirde avretler sokağa rûz-ı rûşende çıkmak aybdır. Gece fânûslar ile hüddâm-ı siyâh çerdeleriyle akrabâ ve ta'allukâtlarına gider. Eğer merhûme olursa ol zamân gündüzün kapudan taşra vahdehu l'a şerike lehu ile dâr-ı karâr-ı vâdî-i hâmûşâna gider."⁷³

Mora yarımadasındaki Navarin kalesindeki halk dindarlıklarından, ırza namusa sahip çıkmalarından eşlerini yalnız olarak dışarı salmazlardı. Navarin'de bir kadını erkek olarak evliyse eşi, evli değilse ancak ailesinin erkek fertleri görebilirdi.⁷⁴ (Evliya Çelebi 2003, VIII, 142-149). Bu sebepten ne çeşit elbise giydikleri hakkında dahi bir fikre sahip olamamıştır.

Arnavutluk Ergürü şehrindeki evli kadınların yılda bir defa anne-babalarını ziyaret ve haftada bir defa da matem günü tıpkı Şiiilerdeki Hz. Hüseyin anısına yapılan anmaya benzer bir program için evlerinden dışarı çıkabilirler. Asıl ironik olanı Ergürü kadınlarının hayatları boyunca iki defa dışarı çıktıklarını söyler; bunlardan ilki anne karnından çıkarak dünyaya gelmesi ikincisi de dünyaya veda ederken olduğunu söyler.⁷⁵ Dünyada en kaliteli Afyon yetiştiriciliğinin yapıldığı Karahisar'da yaşayan Müslüman kadınlardan bazılarının buna müptela olmalarını çok yadırgar ve ayıplar. Uşak şehrinin adıyla kelime oyunu yaparak Âşık ve Uşşak kelimeleri arasında ilgiye değinerek mecaz yapar. Burasının havası, suyu ve adı etkileyerek insanın hemen aşık oluverdiğini ve başından böyle bir şey geçtiğini ima yoluyla da olsa anlatır.⁷⁶ Tire'de mevcut pek çok veliye ait türbeleri (Sırhatunlar Türbesi, Alaman Dede Türbesi, Yağlıoğlu Türbesi, Cağaloğlu Ali Paşa türbesi, Ka-

72 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VIII/79.

73 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VIII/107.

74 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VIII/142-149.

75 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VIII/257.

76 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2005, IX/21-24.

rakadı Mecdeddin Türbesi, Ali Baba Türbesi) düşünerek manevi bir atmosferin tesiriyle hanımların tesettüre ve erkeklerle ihtilattan uzak kaldıklarına işaret eder. Bu da Tire hanımlarını Rabiâtü'l Adeviye seviyesinde dindarlaştırdığını söyler.⁷⁷ Denizli halkı senenin bir kısmında kendi bağ ve bahçelerinde vakit geçirdiklerinden erkekler ve kadınların birbirinden kaçınmadıklarını ve bir arada olduklarını söyler.⁷⁸ Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi kapsamı itibarıyla pek çok coğrafyayı kapsamaktadır. İlginç olan bölgelerdeki farklılıkların hiç birini atlamadan aralarındaki nüanslara da dikkat ederek ifade etmesidir.

13. Frenk Kadınları

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde geçen gayrimüslimler kimdir diye soracak olursak cevaben şunları söylemek mümkündür. Frenk hanımları şeklinde de tanımlayabileceğimiz kadınların en önemli kısmı Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde yer alan Balkanlar ve Orta Avrupa'da mukim olan kadınlardır. Bununla birlikte Evliya Çelebi, 1665 yılında ziyaret ettiği Avusturya ve özellikle Viyana'da rast geldiği kadınların yanı sıra Osmanlı hâkimiyetinde olmayan ve savaşlarda ve akınlarda bulunurken veya esir değişimi sebebiyle gitmiş olduğu kale ve şehirlerde gördüğü kadınlar hakkında da görüş bildirmiştir. Bunlara sınırlı da olsa akınlarda ele geçirilen esirler dâhil edilebilir.⁷⁹

Avusturyalılarla yapılan barış anlaşmasına Avusturyalı kadınlar da getirilmiştir. Yanık Kalesinde Berber dükkânları dışında kadınlar oturup alışveriş yaparlar. Yine Doneban Varoşu kralın anasının hasıdır. Yanık Kalesi kralın hanımının hasıdır. Burada kadınların çokluğu karşılamaya çıkan kimselerin çoğunluğunun kadınlar olmasından anlaşılmaktadır. Anporok Kalesi'nde yine kadınlar satış yaparlar. Yine bu havalide kadınlar erkeklerle birlikte suya girip içki ve şaraplar içip kucak kucağa otururlar.⁸⁰ Hatta buralarda kadın ve erkekleri birbirinden kaçmayıp, Osmanlı elçi heyeti ile gelenlerle kadınlar bir arada oturup yer içer eğlenirler. Kocaları buna bir şey demeyip dışarı çıkarlar. Kendi aralarında ayıp değildir. Çünkü bu Kâfiristanda söz, hüküm, yetki kadınlarındır. Meryem Ana'dan bu tarafa bu kötü adetleri devam ettirmektedir. Aynı suda kadınlar ve erkekler yıkanır. Soyte Varoşunda güzel gassale (yıkayıcı) kızları vardır. Yağmur yağınca bütün ev sahipleri ve dükkânlardan kadın ve çocuklar çıkıp sokakları öyle temiz ve pırıl pırıl süpürürler ki bal dökse yalanır.⁸¹ Hamamlarda koca karılar hizmet ederler. Bunların her biri

77 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2005, IX/91.

78 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2005, IX/101-102.

79 Aşağıdaki alıntılar Evliya Çelebi 17. Yüzyılda Kadınlar, Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle, İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2011, 342-344 arasındaki bölümdendir.

80 Evliya Çelebi, YKY, VII, 78, 84, 86, 87, 88, 89, Evliya Çelebi, VII, 202, 217, 221, 225, 227, 229, 230.

81 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VII/99-100 ve 256-257.

sanki Aristo, Calinus, Sokrat gibi bilge kadınlardır. Burada biz Avusturya'da da o zamanlar hamam mevcut olduğunu öğrenmekteyiz. Yine hamamda gençlerin çıplak olarak yıkanmaları da Evliya Çelebi'nin gözünden kaçmaz. Buna mukabil zina yapan kadınların ateşte yakılarak cezalandırılması ile ilgili malumat da ilgi çekicidir.⁸² Evliya Çelebi kadınların alay halinde elçiyi karşılamak istemelerini de hafiflik olarak görür ve tafralanmak, kendini göstermek için yapıldığını söyler⁸³

Viyana kadınları da aynı erkekleri gibi üzerlerine siyah ve çeşit çeşit fahi-re kumaşlar altın işlemeli ve dört köşe fistan giyerler. Fakat diğer kâfiristan kadınlarının fistanları gibi daracık, kısa değildir. Bütün etekleri yere birer arşın sürünüp saçakları dervişlerin eteklik fistanlar gibi boldur. Ve asla don giymezler. Rengârenk kubadî pabuç giyerler. Çoğunlukla kuşakları mücehverlerle süslüdür. Bakire şekilli olan kızlardan başka olgun kadınların bütün sineleri açıktır. Kar gibi beyaz berrak sineleri vardır. Fakat yukarıda zikredilen fistanlarını Macar, Eflak, Boğdan kadınları gibi kuşanmayıp bellerinde birer kalbur çemberi gibi kalın kalın kuşakları bütün bu kadınları kambur gösteren kötü kıyafetlerdir. Başlarında beyaz tülbentten örme nakışlı takyeler üzere hepsi cevahir ve incili ve ıstafanlı arakiye giyerler. Fakat bu diyarın kadınları çelimsiz gibi görünmelerine rağmen çocuklarını kendileri emzirirler. Bütün kızlar başı açık siyah örgüleri dağılmasın diye saçlarına halka takarlar. Bu kızların sineleri açık değildir. Sade giyinirler. Güzellikte eşsiz olduklarını Evliya kendine has cümlelerle anlatır. Ona göre havasının ve suyunun güzelliğinden bütün kadınları güzellik sahibi ve hoş geçimli, güzel görünümlü, peri yüzlü, sınırsız sayılamayacak, güneş gibi parlak, güzellikte mükemmelliğe ulaşmış kızları, hareketleri ve gezmeleri, dolaşmaları adamı hayran eder. Her bir el değmemiş yıldız kızların çim çim ve büklüm büklüm olmuş örgülerinin her teli simsiyah ve benlerinin her biri hâşîmi beni gibi binlerce defa tatar miski degecek derecededir.⁸⁴

Yine Evliya Çelebi, Eflâk bugünkü Romanya topraklarında yaşayan kadınları hal ve hareketlerinden ötürü fahişecik olarak isimlendirmektedir.⁸⁵ Kırım bölgesindeki Kefe şehrindeki ev hamamlarının çokluğu, kadınların dışarıda, çarşı pazarda görünmemelerini ve umumi hamamların fazlalığını takdir ederek kendisine nakledilen bilgilerin doğruluğuna şahitlik eder.⁸⁶

Girit ve etrafındaki adalarda gördüğü güzellerin Alman diyarında Beç/Viyana, Prag, Dunkarkız veya Amsterdam'da benzerlerinin olabileceğine

82 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VII, 101-121 ve 261-310.

83 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VII, 123 ve 316.

84 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VII/124 ve 317-318.

85 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VII/183.

86 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VII/258.

işaret eder.⁸⁷ Evliya yine burada, Aya Yani burnu bölgesindeki kadınların uçkur işlemelerine rağmen uçkursuz ve donsuz gezdiklerini söyler.⁸⁸ Sakız adasındaki Rum kadınlarının da Müslüman kadınlar gibi davrandıklarını belirtir.⁸⁹

Rodos'ta "halkın namus meselesi söz konusu olunca aldıkları tavır oldukça ilginçtir. Olayı tahkik edip gerçek ortaya çıkar çıkmaz sorumlularını hemen cezalandırırlar. Evliya bu işe olumlu yaklaşarak yapılan işi ar namus meselesi olduğuna getirerek haklı bulur.

Ve mahbûb u mahbûbesi şöhre-i şeh'r olmuşdur. Ve cümle zenânesi ehl-i perdedir. gûyâ ki Râbi'a-i Adeviyye'dir. Cümle çuka ferrâce geyüp ayaklarına kırmızı katîfe düğme çakşır geyüp başların çember ile yüzlerin kıl nikâb ile setr edüp gâyet mestûrelerdir. Bir avret hakkında bir yâve cevâb işitseler vâkîf-ı esrâr olup ol ân katl ederler, zîrâ halkı âr u gayret sâhibleridir ve gâyet garîb-dostlardır⁹⁰

Evliya Çelebi'nin Müslüman olmayan çoğunluğu Avrupalı kadınlara yönelik görüş ve düşüncelerinde biraz tenkit ve eleştirel bakışı görmekteyiz. Evliya Çelebi'yi, bu kadınların saçlarının ve gerdanlarının açık olması şaşırtır. Ayrıca giyim-kuşamlarındaki rahatlık ve iç donu giymemeleri hayrete düşürür. Yine Müslüman veya Hristiyan erkeklerden kaçmamaları ve rahat hareketlerini garipser. Bir takım toplantı ve törenlerde yan yana bulunmaları, beraber oturup kalkmaları, denize girmeleri ve eşlerine veya erkek yakınlarına sözlerini geçirmelerine de biraz öfkelenerek, Hz. Meryem'den bugüne Frengistan'da söz hakkının kadında olduğunu vurgular. Evliya Çelebi'nin bu değerlendirmeleri aslında, sosyolojide bahsi geçen bilgi edinme yollarından biri olan "dıştan bakış"ın bir tezahürüdür. Bu tespitler ve yargılar her zaman doğru değildir. Avrupa ve Amerika başta olmak üzere emansipasyon hareketlerinin tarihçesine bakılırsa işler onun söylediği kadar de kolay değildir.

14. Kafkas Bölgesi Kadınları

Kafkasya bölgesinde yaşayan Çerkezlerin misafirperverliklerinin bir tezahürü olarak kendi kızlarının peçesiz yüzü, gözü açık sofrâ hizmeti gördüklerini nakleder. Fakat bunlara kötü gözle bakmak veya yanlış şeyler ummak hatalıdır. Fakat misafirlerin evdeki köle ve cariyelerden olan hizmetçilerine sevgilerini göstermek için el uzatmalarına problem çıkarmazlar. Fakat uzak durup sakınanları da "Hacı adam" diye isimlendirip takdir ederler. Çerkez güzellerinin dengi ancak Havran ve Nemse güzelleri olabilir.⁹¹

87 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VIII/239.

88 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VIII/243.

89 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2005, IX/115.

90 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2005, IX/130-131.

91 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VII/276-289.

Evliyâ Çelebi'nin kadınlarla ilgili anlattıklarında zaman zaman çelişki olduğu düşünülebilir. Dağıstan'da kıymetli mücevherlerle süslenmiş kız veya erkek çocuğun bir şehirden diğer şehire güvenle yolculuğundan söz etmektedir. Bu durum, daha önce bu şehirde kadının hiçbir zaman sokağa çıkartılmadığı ancak vefatından sonra çıkabildiği rivayeti ile çelişmektedir.

Fakat bu durumu kendi içinde bir tezat algılamının yanında bu örnekle kastedilenin Dağıstan'daki asayiş, emniyet ve güvenliği belirtmek için verilmiş bir örnek olma ihtimali de düşünülebilir.⁹²

Kadınlarda tesettür şartına yüzlerinin peçeli ve bir nikap tarzı bir örtülmesinin veya peçeli olmasının şart olduğuna vurgu yaparak bu türden vakalara gezdiği gördüğü yerlerde hep dikkat çeker. Evliya Çelebi, Aşağı Kirman, Kazan, Nogay kavimlerinin ve Moskofların kadınlarının yüzlerinin peçesiz olduğunu nakleder.

Ammâ bunların bir ey hâlleri var, aslâ yalan söylemezler ve yalan nedir bilmezler ve zinâ ve livâta ve calkenlik nedir bilmezler. Cümle avretleri yüzleri açık gezerler. Erleri ne kadar bed-çehre ise avretleri ol kadar mahbûbe siyâh kaş ve siyâh kirpikli ve kudretten sürme gazâl gözlü zenâneleri olur. Avretlere nikâh nedir bilmezler. Hemân kur'a ile amel edüp alırlar.⁹³

Kalmuk kadınlarının çekiciliğinden Evliya Çelebi çok etkilenmiştir. *"Bunda olan kadd ü kâmet ve lahm u şahm ve câm-ı güümüş berrâk gerdân ve gözleri yed-i Kudret ile mükehhal marâlî ve gazâlî Çîn âhûsu gözler ve şîrîn Çağataysi sözler var kim istimâ'edenin ciğerin hûn edüp hûnrîzlik etmez. Her bâr Moyınçak yanında gördükde gözündekisi olmuş at gibi serâsime olurdum. Meğer vilâyet-i Zenân'da bunlar hep cümle böyleler imiş."*⁹⁴

Evliya Çelebi Azak şehrinde yüzlerine peçe takmadan gezip dolaşan kadınları kınamaz. Ama örtünme konusunda çok özen ve dikkat gösterenleriyse "ehl-i ırz" olarak zikreder. Bu kadınların yüzlerinde peçe/nikap takarak gezdiklerini nakleder.⁹⁵

Evliya Çelebi'de zaman zaman birbirine ters ve anlamsız gibi görünen değerlendirmeler, eser ancak bir bütün halinde okunursa anlaşılabilir.

15. Arap Coğrafyasında Kadınlar

Trablusşam eyaletinde yer alan Behlüliye'de kadınlar erkeklerini kandırmaktadır.

92 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY,1999, II/179-180.

93 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VII/310-315-320.

94 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VII/329-330.

95 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, VII/342.

Zenânesi harîr libâslara müstağrak olup uşşâk arar ve gerdânları halhâllı ve gûşları menkûşlu ve yed-i Kudretile çeşm-i gazâllı mükehhal bâkireler var kim, *Görenin akli gider özge temâşâdır bu*, mısra'ı anların hakkındadır. Ve sağîr ü kebîri nikâbdâr değildir. Cümle kâlây-ı hüsnü hüsn bâzârında bî-direm ve bî-dînâr görülür ve gâyet şîvekâr işvekârdırlar. Ve geysû-yi müşkbârları çim-ender-cim ve ham-ender-ham mergûle mergûle sarkıdup dil-i uşşâkı zülüfleri şebekesiyle sayd ederler. Ne'üzübillâh dâm-ı şeytandır.⁹⁶

Ve nisvânları sîm ü zer-i hâlis arakıyyeler geyüp üzerlerine beyâz car bürünüp ayaklarına katîfe çakşır geyüp sarı çizme ile reptâr ederler. A'lâ ve ve ednâsı ve ricâl [ü] nisâsı gözlerine kuhl-i arabî çekerler. Ammâ bu şehrin hevâsı sakîldir. Temmûz'da hurmâ pişiminde ne'üzübillâh âdem serinden pişer. Anıniçün halkının reng-i rûyları humret üzre olmayup asfarü'l-levn olduklarından mahbûb u mahbûbesi memdûh değildir. Ammâ halkı gâyet rencberdirler. Ve hâkimlerine mutî' [u] münkâddırlar. Sayda şehri kadınlarının sarışın olmalarından ötürü güzelliklerinden söz edilemez.⁹⁷

Çelebi, Mekke kadınlarının olumlu-olumsuz yönlerinden de çekinmeden bahsetmektedir.

Ve ehl-i Mekke gâyetü'l-gâye zendost olduklarından hâtûnlarına mağlûblardır. Havâtînleri ne fermân eyleseler, fermân-berleridir. Ol ecilden anlar avretlerin peridir. Cemî'i zamânda ehl-i Mekke'den cür'et zâhir olmamışdır. Ancak ala ve ala esbâbları geyüp eli, ayağı ve sakalı hınnâlî olup kahveden kahveye gidüp bir ibrik kahve ve bir kâhik ile hânesine gelüp kahveyi nûş kâki tenâvül edüp pister-i râhatda hâb-âlûd olurlar.

Cümle me'kûlât [u] meşrûbâtları için çârsû-yı bâzâra muhtâclardır. Avretlerine mağlûb olduklarından hânelerinde bir şey bişmeyüp gâyet batî'avretleri vardır. Aslâ iş işlemezler ve esbâb yaykamazlar ve iplik eğirmezler ve hânelerin süpürmezler. Cümle levâzımâtların bâzârdan görürler.⁹⁸

Evliya Çelebi, Mısır'da Habeş Bürkesi adında küçük bir havuzun subaşı defterinde isimleri yazılı olan "*zâniya-i nisvân sahib-isyanlara*" ait olduğunu bir yerlerden öğrenip metnine aktarır.⁹⁹

Ayrıca Nil suyunun, içen kadınları güzelleştirirse de edep ve hayâsını azalttığını iddia eder: "*Ve bu Nil suyunun ve baklasının hâssasındandır ki suyundan üç sene içen eğer Rûm âdemi dahi olursa bî-rahim ve cebbâr olur. Ve zenânesi gâyet mahbûb olup kalîlü'l-edeb ve kalîlü'l-hayâ olur*"¹⁰⁰

Evliya Çelebi'nin naklettiğine göre; XVII. yüzyılda Mısır'da fuhuş, evlerinde doğrudan bu işi icra eden fahişeler aracılığıyla yapılmaktadır. Bu tür

96 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2005, IX/194.

97 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, 2005, IX/211.

98 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2005, IX/481.

99 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2007, X/158.

100 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2007, X/186.

kanun dışı çalışanların hamilerinin oradaki askerler olduğunu, bu sebeple isimlerinin Şubaşı'nın defterinde kayıtlı olmadığını ifade eder. Ol sebeple vergi vermediklerini söyler.

Esnâf-ı fâhişe-i hânegî: Bunlar mestûre ve ehl-i ırza mel'ûnelerdir. Hânelerinde pes-i perdeden geçinirler, ammâ vâsıtaları vardır. Cümle iki bin yüz fâhişedir. Subaşının der-defterinde olup mîrî mâl verirler. Ve askerî tâ'ifelerinin kabza-i tasarrufunda olana subaşı vaz '-ı yed edemedüğü fâhişe hisâba gelmez.¹⁰¹

Ona göre Mısırlılar Avrupalı erkekler gibi kadınlarına karşı Mısır azizinin karısı Züleyha'dan beri mağlup olup zevk ü safa ve eğlenceye düşkündürler: *"Ve azîz-i Mısır hâtûnu Züleyhâ'ya nice mağlûb idiye hâlâ Mısır halkı ol zamân-dan berü avretleri ve huddâmlarına mağlûb olup ale'l-gasıb zevk u safâ ve şakaya mâyillerdir"*¹⁰²

Mısırlı kadınları içlerine ayrıca don giymemeleri sebebiyle tenkit eder, ayıplar. Mısır kadınlarının arasında frengi hastalığının yaygın oluşunu zikretmektedir. Ancak bunun kadınların eleştirisinin yanında, eşlerinin hassas olmayışlarına telmih olarak anlatılması ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Burada bir övünç olarak Osmanlı hanımlarının içlerine dış elbiselerinden başka içlerine don giydiklerini söyleyerek durumu kıyaslamış olmaktadır.¹⁰³

Mısır'da da kadınların gündüz dışarı çıkma ihtimallerinin olmadığını ama acil ve önemli işleri olursa, bilinmeyen, köhne, arka sokaklardan gittiklerini, onun dışında ancak geceleri hizmetçileri ile akraba ziyaretlerine gittiklerini söyler. Onun ifadelerine göre İskenderiye ve Dimyat'taki kadınlar da bu şekildedir. O, Dimyat'ta Babü'l-lük isimindeki fuhuş-hanenin bulunmamasını sevinçle karşılar ve hüdaya hamd eder.¹⁰⁴

Buralarda gündüzleri dışarı çıkanın meşru bir mazereti yoksa (ölü arkasında teşyi, hamama gitmek vb. gibi) her kimin yakını olursa olsun derhal öldürüldüğünü de nakleder.¹⁰⁵

Kadınların kötü huyları ve davranışları arasında sihir konusuna da değinen Çelebi, sihir ile uğraşp erkekleri kendine benzeten kadınların katlinin vacip olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir.¹⁰⁶ *"Sennare şehrinde ise kralın huzuruna kadınlar salona bitişik bir hücreden başvurup arzuhal eder. Yoksa burada da kadınların dışarıda dolaşmaları yasaktır"*¹⁰⁷

101 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2007, X/204.

102 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2007, X/241.

103 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2007, X/274.

104 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2007, X/374.

105 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, 2007, X/389.

106 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2007, X/421.

107 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: YKY, 2003, 2007, X/460.

Mısır özelinde kısmen Afrika, Arabistan, Şam, Filistin havzasında cevelan eden Evliya Çelebi'nin son ciltlerine tekabül eden kısımlarında net bir şekilde kadınlar hakkında kanaati olumsuzdur. Erkeklerin kadınlarına söz geçirememesi, zayıf iradeli oluşlarını tenkit eder. Giyim kuşamlarındaki rahatlık ve elbiselerinin altına içlik giymemelerini eksiklik olarak belirtir. Sıcak iklim sebebiyle kadınların rahat giyimlerini hoş görmez; buna karşın Osmanlı'daki kadınların bu konudaki hassasiyetlerini över.

Sonuç

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde kadınlarla ilgili çok sayıda bilgi ve veriler mevcut olup; eserin bütüncül olarak incelenmesi gerekmektedir. O, sadece Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim kadınları incelemekle kalmamış elçilik heyetiyle birlikte bulunduğu Avusturya ve İran kadınlarına dair de oldukça fazla malumat vermiştir.

Dönemin kadın algısının din, milliyet, coğrafya ve kültürel farklılıklara göre şekillendiği de bir vakıdır. Bunun yanı sıra İstanbul'dan Doğu'ya veya Afrika'ya doğru gidildikçe kadına olan baskının oranına yönelik elde edilen bulgular sonucunda; Osmanlı Coğrafyasında İstanbul, Edirne, Balkanlar ve Orta Avrupa'nın büyükçe bir kısmında kadının birey olarak daha özgür olduğu görülmektedir.

Evliya Çelebi'nin kadına bakış açısının genel manada yaşadığı dönemin etkisinde kaldığı açıktır. Muhtemelen ailesi ve yakın çevresinde kadına biçilen rolün ilk şartı evden mümkünse hiç çıkmaması, diğer erkeklerle biraya gelmemesidir. İbadet ve itaat konularında zaten polemik söz konusu bile değildir. Öncelikle tesettür ve mahremiyete dikkat çekilmektedir. Evliya Çelebi'nin dini ritüeller konusunda eksikliğe dair doğrudan bir şey söylememesini bu emirlere genel manada uyulduğu şeklinde de anlayabiliriz. Evliya Çelebi, vaktiyle Kel Ellez Paşa tarafından çiftliklerinden kaçırılan kız kardeşinden dolayı çektikleri korkular ve savaşlar, baskınlar sırasında rast geldiği feci vakalar sebebiyle Müslüman kadının mahremiyet sınırlarını şeriatın da sınırlarını zorlayarak kısıtlama eğilimindedir. Kadın için makbuliyetin ilk şartı; evden dışarı adım atmamak, namahrem erkeklerle konuşmamak ve göz kontağından her halükârda kaçınmaktır.

Evliya Çelebi öncelikle Osmanlı topraklarında yaşayan farklı İslami anlayışlara sahip topluluklardaki kadınlar hakkında objektif gözlemler yapmış; gördüklerini ve duyduklarını fazla sorgulamadan yazıya geçirmiştir. Evliya Çelebi, eserinde yer alan kadına ve örtünmeye dair tespitlerinde her zaman doğrudan İslam anlayışından hareketle değil, söz konusu bölgenin kendine has dinamiklerini de dikkate alır. Mutaassıp şehirlerde tesettür kıstaslarını

daraltırken Osmanlı hâkimiyetindeki balkanlar ve orta Avrupa'da yaşayan gayrimüslimler söz konusu olunca da esnetir. Özellikle Müslüman kadının özel alanı namus telakkisi argümanı ile daraltılmıştır. Evliya Çelebi, Müslüman kadının hayatına getirilen bu tarz kısıtlama ve daraltmadan asla şikâyetçi olmayarak bilakis memnun olmakta ve üstüne üstlük teşvik edip övgüler yağdırmaktadır. Evliya Çelebi, genel manada Kadınların giyimi kuşama ve toplum içinde rahat hareket etme serbestisine müspet yaklaşımı ve toleransını Avrupalı kadınlara veya Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan gayrimüslim hanımlara hasretmektedir. Savaş veya kalelerin muhasarası zamanında savaşçılara destek gösteren Müslüman kadınları takdir eder ve hoş karşılar onların savunmadaki katkısına her zaman ihtiyaç duyulduğunun altını çizerek. Kadınların kale veya şehri savunurken canla başla çalışmalarını takdir edip hoş görmekle birlikte; dişiliklerini belli edecek çekici kıyafetler yerine eski püskü elbiselerden olmasını şart koşar. Annesinin veya kız kardeşinin isimlerinden ve genel manada ailesinden ağırlıklı olarak sadece babasından uzun uzadıya bahseder ve diğer yakınlarından bir iki yerde dolaylı olarak değinerek isimlerinden söz etmez.

Yine de Evliya Çelebi'nin eserine göre ileri yaşlarına kadar bekâr oluşu ve sonrasında da evli olduğu bilinmemektedir. Aile hayatından uzak oluşu ve seyahatnamesinde bahsi geçen kadınlara dair aktardıklarına tetkik ederek mümkün merteye ihtiyatı elden bırakmamak gerekmektedir. Üslubundan kaynaklanan serbestlik ve mübalağaları da dikkate alarak tahkik etmek ve çapraz okumalarla teyit edilmesi yerinde olacaktır.

Kaynakça

- Boeschoten, A. H., (1988) Evliya Çelebi in Diyarbekir, The Relevant Section of the Seyahatname, Edited with Translation, Commetary and Introduction, Leiden ve New York, 1988.
- Buğday, Korkut (1996) Evliya Çelebis Reise in Mittelanatolien. Leiden: Brill.
- Dankoff, Robert (1990) Evliya Çelebi in Bitlis. Leiden: Brill, 1990.
- , (2004) Evliya Çelebi seyahatnamesi Okuma Sözlüğü, İstanbul.
- Evliya Çelebi, (1996-2007) Seyahatname, Robert, Dankoff; Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı ve diğerleri (1996-2008); Evliya Çelebi Seyahatname'si Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini I-X, İstanbul,
- Gemici, Nurettin, (2011) Evliya Çelebi'nin Gözlemlerine Göre 17. Yüzyılda Kadınlar, Bayrak Yayınları, 2011.
- , (2011) Evliya Çelebi'nin Gözlemleriyle 17. Yüzyılda Kadınlar, TYB, sy. 3, 35-78.
- Gerber, Haim (1980) Social and Economic Position of Women in the an Otoman City, Bursa, 1600-1700", *IJMES*, cilt 12, s.231-244.
- <https://ottomanhistorians.uchicago.edu/en/historian/evliya-celebi>.
- Ian C. Dengler, (1978) Turkish Women in the Ottoman Empire: The Classical Age", *Women in the Muslim World içinde*, der. Lois Beck ve Nikki Keddie, Cambridge, Mass., 1978, ss. 229-44.
- Jennings, R.C., (1975) "Women in Early 17th Century Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVIII, 1975, 1, s.53-114.
- Peirce, Leslie. (2003) *MoralityTales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab* . Berkeley and LosAngeles: University of California Press, 2003.
- Tezcan, Nuran (2006) "Seyahatname'deki Aşk Öyküsü: Bir Kaya Sultan Vardı!" *Kebi-kec*, sy. 21, İstanbul, s. 13-27.
- , (2010) "Seyahatname", *DİA*, XXXVIII, 2010, s. 16-17.